

Сумська Шаровина

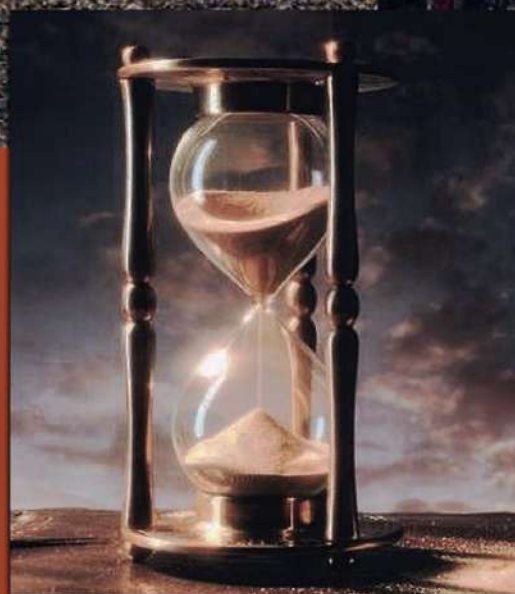
LXII

Сумы

Воскресенская улица.

ІСТОРІЯ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
КРАЄЗНАВСТВО

Сумська Старовина

№ LXII

*Науковий журнал. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-4481ПР від 22.10.2009 р.*

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. – к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОРОВИК А. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. – д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ГУЗУН В. – PhD (History) (Бухарест, Румунія)
ДЯТЛОВ В. О. – голова редколегії, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. – почесний головний редактор, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
КОРОЛЬ В. М. – головний редактор, к. іст. н. (Суми, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. – д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
ЛОБКО Н. В. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ТОМА Т. – PhD (History) (Галац, Румунія)
ЧИЖМАРОВА М. – PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина)

З 2010 р. журнал є науковим фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні науки». Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., категорія «Б»

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 15 від 29.06.2023 р.)

SUMS'KA STAROVYNA

ANCIENT SUMY LAND

№ LXII

ISSN 2311-5408

Co-founders: Sumy State University, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium». Publisher – Sumy State University.

The scientific journal. Founded in June 1995. Published twice a year.

EDITORIAL BOARD:

BAZHAN Oleg G. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

BOROVIK Anatoliy M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

CHIZHMAROVA Maria – PhD (History), Professor (Slovakia)

DIATLOV Volodymyr O. – *Head*, Dr. (History), Professor (Ukraine)

GUZUN Vadim – PhD (History) (Bucharest, Romania)

KOROL Vitaliy M. – *Editor in Chief*, PhD (History) (Ukraine)

KOTLIAR Mykola F. – Dr. (History), Corresponding Member of the National Academy
of Sciences of Ukraine (Ukraine)

LOBKO Natalia V. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

NESTERENKO Vadim A. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

POLOVETS Volodymyr M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

TOMA Tetiana – PhD, (Galati, Romania)

VEREMENICH Yaroslava V. – Dr. (History) (Ukraine)

VLASENKO Valeriy M. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

ZVAGELSKYI Viktor B. – *Honoric Chief Editor*, PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Address of the editorial office: 2, Rymskogo-Korsakova st., office 809, Sumy,
Ukraine, 40007

Tel. +380(542) 68-77-48

E-mail: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Since 2010, the journal is a scientific professional publication in which the results of the dissertation works for obtaining the degrees of doctor and candidate of sciences in the specialty "Historical sciences", can be published. MES of Ukraine Order № 886 of July 02, 2020.

Journal is indexed by: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

КОРОЛЬ В. М.
«Електрика змінить обличчя села» (висвітлення процесу сільської електрифікації місцевою пресою Сумщини у 1945-1955 рр.) 5

ПЕТРЕНКО Н. М.
Причини та принципи впровадження обов'язкової освіти дорослих в Україні у 20-х роках ХХ століття 14

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ГОНЧАРЕНКО А. В.
Радянська історіографія зовнішньої політики США щодо КНР, 1949-1991 рр. 23

ПЕРСОНАЛІЇ

ВЛАСЕНКО В. М., КУРІННОЙ О. С.
До літературної творчості Василя Андрієвського 35

ЛОБКО Н. В.
Михайло Верхацький: матеріали до біографії 55

САРАНОВ С. В.
Ступінь макіавеллізму Генрі Кіссінджера в рамках інтерпретації ключових аспектів зовнішньополітичної стратегії Рішельє 63

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

- KOROL V. M.
"Electricity Will Change the Village Face" (The Coverage of the Rural
Electrification Process by the Local Press of Sumy Region during 1945-1955) 5
- PETRENKO N. M.
Reasons and Principles of the Implementation of Compulsory Adult Education
in Ukraine in the 20s of the 20th Century 14

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

- GONCHARENKO A. V.
Soviet Historiography of the US Foreign Policy on the PRC, 1949-1991 23

PERSONALITIES

- VLASENKO V. M., KURINNOI O. S.
On the Literary Work of Vasyl Andriievskyi 36
- LOBKO N. V.
Mykhailo Verkhatskyi: Materials for a Biography 56
- SARANOV S. V.
The Degree of Machiavellianism of Henry Kissinger in the Framework
of the Interpretation of Key Aspects of Richelieu's Foreign Policy Strategy 63

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(477) "1945/1955"

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.1>

КОРОЛЬ В. М.*

«ЕЛЕКТРИКА ЗМІНИТЬ ОБЛИЧЧЯ СЕЛА» (ВИСВІТЛЕННЯ ПРОЦЕСУ СІЛЬСЬКОЇ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ МІСЦЕВОЮ ПРЕСОЮ СУМЩИНИ У 1945-1955 рр.)

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу характерних особливостей висвітлення процесу сільської електрифікації місцевою пресою Сумщини у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.*

Підраховано, що протягом першого повоєнного десятиліття друковані матеріали, які торкалися теми сільської електрифікації на шпальтах сумської обласної газети, найчастіше публікувалися у 1948-1951 рр. Це демонструє ступінь уваги до процесу з боку влади та відповідає активності зусиль по його здійсненню в той час.

Загалом за змістом усі матеріали обласної преси, присвячені сільській електрифікації, поділено на кілька груп:

- 1) звіти, інформування про відкриття нових електроенергетичних об'єктів;*
- 2) візуальні матеріали, присвячені сільській електрифікації (мапи, фото);*
- 3) публікації, присвячені використанню електроенергії, наслідкам електрифікації для села;*
- 4) критика, скарги на недоліки, висвітлення проблем електрифікації на місцях.*

Наведений поділ є до певної міри умовним, оскільки одна й та сама публікація за змістом могла бути віднесена відразу до двох і навіть більше груп.

Висвітлення сільської електрифікації у місцевій пресі було складовою агітаційно-пропагандистського супроводу зазначеного процесу і характеризувалося насиченістю за формою і змістом. Значна інформативність цього масиву інформації робить його цінним джерелом для подальших перспективних досліджень проблем повоєнного розвитку сільської місцевості як на регіональному рівні, так і в територіальних межах всієї України.

***Ключові слова:** сільська місцевість, виробнича інфраструктура, електрифікація, електростанції, будівництво, місцева преса, Сумщина.*

Протягом кількох останніх місяців російські загарбники цілеспрямовано нищили ракетними ударами українську електроенергетичну мережу. Нестача генерації та/або неможливість передачі електроенергії через руйнування критичної інфраструктури позбавили світла села і міста України, поставили під загрозу не

* Король Віталій Миколайович – кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, старший викладач кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0001-5805-1415

лише економіку, а й увесь звичний ритм життя населення. Мимоволі всі були змушені зосередитися на вирішенні цієї проблеми, кожен на своєму рівні: для себе чи близьких, підприємства чи установи, певного населеного пункту чи району. Альтернативу електромережам довго шукати не довелося. Колосальні масштаби швидкого насичення країни автономними генераторами дозволяють говорити про своєрідну альтернативну повторну електрифікацію.

Востаннє Україна переживала такий бум лише після II Світової війни, у другій половині 1940-х – 1950-х рр. Той процес стосувався передовсім сільської місцевості (у містах електрогосподарство вже розвивалося з початку XX ст.). Однак протягом першого повоєнного десятиліття згадана сільська електрифікація відбувалася саме в її «автономному» форматі, що нагадував сьогоднішній. Цим пояснюється увага сучасних дослідників до вивчення відповідних подій в історичній ретроспективі.

У радянський час повоєнну електрифікацію українського села активно досліджували Є. Дягієва, М. Кватира, І. Некрасова [19; 20; 28]. Проте ці роботи були помітно тенденційними. Вони лише трансливали офіційні погляди комуністичної влади на відповідні події.

У роки незалежності з об'єктивних позицій зазначену тематику аналізують О. Горбатюк та О. Нікілев [16; 27]. Проте низка аспектів і досі залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, додаткового вивчення потребує відображення заходів з розвитку електроенергетичної галузі на селі в тогочасних місцевих засобах масової інформації.

Мета цієї статті – на прикладі обласної преси Сумщини проаналізувати характерні особливості висвітлення процесу сільської електрифікації протягом першого повоєнного десятиліття.

Процес сільської електрифікації передбачав будівництво на місцях електростанцій невеликої потужності, якої було б достатньо для забезпечення місцевого господарства (колгоспу, радгоспу, МТС), а за можливості ще й населення. Постачання обладнання, його монтаж, ремонт і обслуговування для цих об'єктів мали здійснювати трести і контори Головного управління з електрифікації сільського господарства («Головсільелектро») [29, с. 226].

Часто для ведення будівництва колгоспи об'єднували зусилля, а потім спільно використовували споруджену так звану «міжколгоспну» електростанцію. Однак в такому випадку все одно йшлося про автономну, хоч і більшого розміру, електромережу. Єдина сітка електропостачання в масштабах країни постане лише в 1960-х рр. Проте від самого початку цей процес відбувався в умовах адміністративно-командної системи, він санкціонувався і спрямовувався централізовано, директивним шляхом на найвищому рівні.

Як і будь яка складова державної політики в радянський час, електрифікація зазнавала потужного агітаційно-пропагандистського супроводу. Одним з його засобів була місцева преса. В рамках нашого дослідження ми проаналізували матеріали обласної газети, яка до 1952 р. носила назву «Більшовицька зброя», а потім була перейменована на «Ленінську правду». Це сумське видання відіграло роль друкованого органу одночасно обласного і міського комітетів комуністичної

партії та обласної і міської рад депутатів трудящих. Газета розповсюджувалася по всій Сумській області. Її тираж зростав від 15 тис. примірників у середині 1940-х рр. до 30 тис. – наприкінці 1940-х та 35 тис. – у 1950-х рр.

Кількість опублікованих матеріалів, що торкалися теми сільської електрифікації, змінювалася від практично повної їх відсутності в середині 1940-х рр. до неодмінної щотижневої присутності на шпальтах обласної газети протягом 1948-1951 рр. Ближче до середини 1950-х рр. згадки про електрифікацію села стають дещо рідшими. За нашими підрахунками, якщо за весь 1954 р. «Ленінська правда» надрукувала 19 таких публікацій, а 1955 р. – 15, то ще за кілька років до того співставна кількість матеріалів публікувалася лише за півріччя. Наприклад, за перше півріччя 1948 р. – 20 відповідних статей і повідомлень, а за аналогічний період 1949 р. – 24. Ці показники важливі, оскільки демонструють ступінь уваги до процесу з боку влади і певною мірою корелюються з активністю зусиль по його здійсненню.

Загалом за змістом усі матеріали обласної преси, присвячені сільській електрифікації, можна поділити на кілька груп:

- 1) інформування про відкриття нових електроенергетичних об'єктів;
- 2) візуальні матеріали, присвячені сільській електрифікації;
- 3) публікації, присвячені використанню електроенергії, наслідкам електрифікації для села;
- 4) критика, скарги на недоліки, висвітлення проблем електрифікації на місцях.

Наведений поділ є до певної міри умовним, оскільки одна й та сама публікація за змістом могла бути віднесена відразу до двох і навіть більше груп.

Поява практично кожної нової сільської електростанції неодмінно згадувалася на сторінках обласної газети. Здебільшого це були замітки чи короткі повідомлення. Але періодично виходили великі статті, в яких читачам розповідали або вже про електрифікацію якоїсь місцевості з описом кількох енергетичних об'єктів, або ж публікація присвячувалася розвитку певного села взагалі, а розповідь про його електрифікацію ставала одним з найвагоміших свідчень його прогресивного розвитку.

Найбільше інформації подавалося про будівництво гідроелектростанцій. Зрештою, саме на малі ГЕС і було зроблено ставку під час сільської електрифікації. Протягом першого повоєнного десятиліття електростанції будувалися на більшості середніх і малих річок Сумської області. Часом навіть всерйоз розглядалася можливість спорудження ГЕС на ставках. Проте такий задум було відкинуто через технічні проблеми і практичну недоцільність [32, арк. 22-23].

Знаходимо ми в обласній газеті й згадки про вироблення електроенергії за допомогою теплових двигунів. Передусім привертає увагу поширеність використання локомотивів – парових двигунів, що приводили в дію змонтовані з ними електрогенераторні установки. Ця технологія ще кінця XIX ст. і далі без змін впроваджувалася під час повоєнної сільської електрифікації, хоча в країні вже вироблялися значно зручніші та ефективніші аналоги з двигунами внутрішнього згоряння. Причиною такої ситуації було прагнення радянської влади зекономити,

сповна використавши можливості видобутку дешевшого місцевого палива. Одним з пунктів Постанови Ради Міністрів СРСР від 29 травня 1948 р. чітко вказувалася заборона на будівництво нових колгоспних теплових електростанцій на рідкому паливі [29, с. 492]. Місцевою альтернативою нафтопродуктам на Сумщині був торф, переважно на використання якого і розраховувалися локомотиви.

Трапляються згадки і про використання вітрових електроустановок. Знаходимо інформацію про заплановане на 1949 р. розміщення ВЕС у Шалигінському районі [14, с. 3]. Вказується, що станом на 1950 р. колгоспам один такий вітряк від контори «Сільелектро» коштував щонайменше 15 тис. крб., а разом із запасними акумуляторними банками і лопаттю – 18 тис. [22, с. 3]. Ця сума майже співставна з тогочасною офіційною вартістю вантажної автомашини [18, арк. 32].

Потужний потенціал для інформування, а тим більше для пропагандистського впливу завжди мали візуальні матеріали. Радянська преса активно використовувала їх і для висвітлення заходів сільської електрифікації, наочно переконуючи пересічних громадян у неабияких успіхах у цій галузі. Наприклад, у квітні 1948 р. на газетній сторінці, повністю присвяченій електрифікації Шалигінського району, містилася ще й мапа місцевості із позначками розміщення різних енергетичних об'єктів [14, с. 3]. У липні 1953 р. подавалася аналогічна мапа, але вже всієї Сумської області [9, с. 3].

Проте найбільш поширеними зображеннями відповідної тематики були фото електростанцій. Так, свого часу публікувалися світлини будівництва Низівської ГЕС, а згодом її машинного залу після пуску цього об'єкту [25, с. 2; 26, с. 2]. Читачам також подавалися фото загального вигляду колгоспних та міжколгоспних електростанцій (наприклад, Вирівської, Обтівської, Бобрівської) [6, с. 3; 15, с. 2; 31, с. 3].

«Електрика змінить обличчя села», – гаслом наводилася теза в одній з публікацій, присвяченій розгортанню сільської електрифікації на півночі Сумщини. Читачам пояснювалося, що колгоспи отримують не лише дешеве і потужне освітлення, але і перейдуть на електричні молотарки, млини, олійниці, крупорушки, лісопилки і водяні насоси [14, с.3].

Рефреном звучали постійні згадки про забезпечення за допомогою електрики механізації усіх виробничих процесів у тваринництві: від приготування і роздачі кормів до доїння корів та стрижки овець. Це мало перетворити ферми на індустріалізовані об'єкти, своєрідні «фабрики» з виробництва продуктів тваринництва.

У березні 1948 р. заявлялося, що Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства, взявши шефство над одним з колгоспів Охтирського району, організовує там оранку новаторською технікою – гусеничним трактором НАТІ, обладнаним електродвигуном [13, с. 4]. Пізніше розповідалося вже про цілу електротракторну бригаду в складі Корсунь-Шевченківської МТС, що виконує по півтори норми плану [7, с. 1]. Живлення таких машин відбувалося від ліній електропередач по кабелям, які змотувалися-розмотувалися човниковим механізмом.

Читачів запевняли у широких можливостях для впровадження електрооранки, застосування електрокомбайнів та інших сільськогосподарських машин [21, с. 2]. Підтвердженням цьому слугувало і повідомлення про потужний самохідний електрокомбайн, випробування якого нібито вже розпочалися в Рязанській області [8, с. 1]. Для пересічних людей створювалася ілюзія, що от-от рільництво буде повністю переведене на передові електричні машини, достатньо лише досягти потрібного рівня виробництва енергії для села.

Цілком зрозуміло, що електрифікація коштувала чималих коштів, відбувалася нерівномірно і залежала від низки місцевих умов (наявність поруч річок, родовищ палива, індустриальних об'єктів, транспортного сполучення тощо). Щоб приховати недоліки і відвернути увагу від неефективності організації процесу, а також пояснити багатьом сільським читачам відмінність між дивовижною картиною успіхів суцільної електрифікації, змалюваною на газетних шпальтах, та незavidним реальним станом речей, періодично друкувалися критичні публікації «на злобу дня». Висвітлювалися конкретні проблеми на місцях, оприлюднювалися публічні листи-скарги на певні установи та їхніх несумлінних представників, іноді навіть наводилися сатиричні фейлетони на згадану тематику.

Найбільше діставалося Сумській обласній конторі «Сільелектро». Їй нарікали у затягуванні будівельно-монтажних робіт і введення в експлуатацію енергетичних об'єктів, а якість виконання робіт і послуг контори називали вкрай низькою [22, с. 3; 24, с. 3]. Доходило до того, що на сторінках «Ленінської правди» опублікували скаргу на нерозпорядливість і неорганізованість керівників «Сільелектро» вже з боку самих рядових працівників цієї організації, невдоволених систематичними простоями (очевидно, вони негативно відображалися на заробітку) [33, с. 3].

А вже після формального завершення електрифікації жителі с. Ямпіль звинувачували «Сільелектро» в допущенні перебоїв у постачанні електроенергії та щоденних кількогодинних відключеннях світла за умови стягнення завищеної абонентської плати за свої послуги [30, с. 2].

В свою чергу позиція керівництва «Сільелектро» теж була оприлюднена в публікації за авторством начальника виробничо-технічного відділу контори С. Кулішова, який покладав провину за зрив темпів електрифікації в області на місцеві колгоспи, які вчасно не викупувають потрібне для монтажу обладнання. Також у своє виправдання згадувалися недостатнє фінансування по лінії обласного управління сільського господарства і відсутність якісних будівельних матеріалів [23, с. 3].

Архівні матеріали свідчать, що будівельно-монтажний трест «Укрсілелектро», якому належала вищезгадана обласна контора, дійсно в той період катастрофічно не справлявся з покладеними на нього завданнями в масштабах цілої УРСР, виконуючи плани менш, ніж на половину [17, арк. 9].

Але радянський принцип прийнятності критики лише на низовому рівні діяв бездоганно. «Розпикаючи» місцевих несумлінних чи просто малодосвідчених керівників, жодним чином не зачіпалося вище управління, не ставилася під сумнів правильність принципів організації, проектування, фінансування чи матеріального забезпечення процесу електрифікації.

Також зазначимо, що інформація щодо сільської електрифікації певною мірою подавалася в контексті та на тлі детального висвітлення «великої» електрифікації в Україні та СРСР: етапів будівництва ГЕС на великих річках (Дніпрі, Дону, Волзі та ін.), запуску першої АЕС тощо.

Радянське електрифікування сільської місцевості завжди подавалося як вкрай прогресивне і передове явище, притаманне саме соціалістичному ладу. Періодично з'являлися пропагандистські матеріали, що розглядали електрифікацію через призму ленінської ідеології. Читачам систематично навіювалася думка, що ідея провести електрику в село є певною похідною від комуністичного вчення і без «геніального плану Ілліча» ніколи б не здійснилася. Підняти ж питання, як аналогічні процеси проходили в розвинених країнах без участі «вождів пролетаріату», було немислимим.

Натомість акцентувалася демонстрація успіхів електроенергетики соціалістичних держав на тлі повідомлень про проблеми капіталістичних країн у цій галузі. Наприклад, у середині 1950-х рр. з'являється низка публікацій про будівництво електростанцій і значні досягнення електрифікації у дружніх соціалістичних країнах, а саме: Албанії, Болгарії, КНДР, КНР, Румунії [1, с. 4; 2, с. 4; 3, с. 4; 4, с. 4; 5, с. 4]. Водночас для контрасту повідомлялося про серйозні енергетичні проблеми в капіталістичній Австрії [12, с. 4]. А ще заявлялося про негаразди в Англії та Японії, пов'язані зі страйками електриків [10, с. 4; 11, с. 4].

Отже, висвітлення сільської електрифікації у місцевій пресі, яке було складовою агітаційно-пропагандистського супроводу зазначеного процесу, характеризувалося насиченістю за формою і змістом. Значна інформативність цього масиву інформації робить його цінним джерелом для подальших перспективних досліджень проблем повоєнного розвитку сільської місцевості як на регіональному рівні, так і в територіальних межах всієї України.

Література і джерела

1. [Без автора]. Будівництво нових електростанцій у Китайській народній республіці // Ленінська правда. 1954. 7 березня. № 49 (3501). С. 4.
2. [Без автора]. Досягнення електропромисловості в КНДР // Ленінська правда. 1955. 11 вересня. № 180 (3890). С. 4.
3. [Без автора]. Електрифікація Албанії // Ленінська правда. 1955. 8 жовтня. № 201 (3911). С. 4.
4. [Без автора]. Електрифікація Болгарії // Ленінська правда. 1955. 10 лютого. № 30 (3740). С. 4.
5. [Без автора]. Електрифікація Румунії // Ленінська правда. 1955. 21 грудня. № 251 (3961). С. 4.
6. [Без автора]. Електростанція у Вірах [фото] // Ленінська правда. 1953. 4 листопада. № 218 (3414). С. 3.
7. [Без автора]. Електротрактори працюють за погодинним графіком // Більшовицька зброя. 1950. 7 квітня. № 69 (2491). С. 1.
8. [Без автора]. Самохідний електрокомбайн // Ленінська правда. 1954. 7 липня. № 140 (3592). С. 1.
9. [Без автора]. Соціалістична Сумщина в п'ятій п'ятирічці // Ленінська правда. 1953. 25 липня. № 145 (3341). С. 3.
10. [Без автора]. Страйк електриків в Англії // Ленінська правда. 1954. 20 січня. № 15 (3467). С. 4.

11. [Без автора]. Страйк японських електриків // Ленінська правда. 1954. 17 квітня. № 81 (3533). С. 4.
12. [Без автора]. У Раді міністрів Австрії // Ленінська правда. 1955. 29 липня. № 152 (3862). С. 4.
13. [Без автора]. Шефство над колгоспом // Більшовицька зброя. 1948. 3 березня. № 45 (1951). С. 4.
14. Білянський С. На берегах Клевеня і Есмані // Більшовицька зброя. 1948. 10 квітня. № 72 (1978). С. 3.
15. Галушко М. Нова гідроелектростанція на річці Псьол [фото] // Ленінська правда. 1955. 23 вересня. № 190 (3900). С. 2.
16. Горбатюк О. С. Стан електрифікації сільського господарства України у роки повоєнної відбудови (кінець 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) // Історичний архів. Наукові студії. 2012. Вип. 8. С. 24-27.
17. Державний архів Сумської області, ф. Р-3790, оп. 1, спр. 1, 54 арк.
18. Державний архів Сумської області, ф. Р-3790, оп. 1, спр. 9, 57 арк.
19. Дягієва Е. С. Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейший подъем колхозного производства в годы четвертой пятилетки (1946-1950 гг.). Харьков, 1955. 290 с.
20. Кватира М. М. Провідна роль робітничого класу у здійсненні електрифікації сільського господарства УРСР // Український історичний журнал. 1981. № 9. С. 53-60.
21. Коханов В. Шлях колгоспів – єдино правильний шлях // Ленінська правда. 1953. 18 лютого. № 34 (3230). С. 2.
22. Кравченко В. А вітродвигун не працює... // Більшовицька зброя. 1950. 12 травня. № 94 (2516). С. 3.
23. Кулішов С. Увагу сільській електрифікації // Більшовицька зброя. 1950. 5 травня. № 67(2489). С. 3.
24. Маленко О. По слідах будівництва однієї електростанції // Більшовицька зброя. 1950. 5 травня № 68(2490). С. 3.
25. Масурган В. На будівництві Низівської міжколгоспної гідроелектростанції [фото] // Більшовицька зброя. 1951. 27 липня. № 147 (2829). С. 2.
26. Масурган В. Річка Псьол поставлена на службу людині [фото] // Ленінська правда. 1953. 17 січня. № 11 (3207). С. 2.
27. Нікілев О. Ф. Житлово-комунальний стан українського села: реалії повсякденності 1950-х – середини 1960-х рр. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2012. Вип. 20. С. 58-65.
28. Некрасова И. М. Развитие электрификации СССР: 40–60-е гг. Москва: Наука, 1974. 248 с.
29. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг.: сб. док. за 50 лет: в 5 т. Т. 3. 1943-1952 гг. Москва: Политиздат, 1968. 751 с.
30. Савченко П. Налагодити подачу електроенергії // Ленінська правда. 1953. 15 травня. № 95(3291). С. 2.
31. Сударенко С. Загальний вигляд міжколгоспної електростанції в селі Обтове [фото] // Більшовицька зброя. 1949. 7 червня. № 110 (2275). С. 3.
32. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 80, спр. 873, 182 арк.
33. Шапошник В. Нерозпорядливість і неорганізованість // Ленінська правда. 1953. 6 червня. № 110 (3306). С. 3.

References

1. [Bez avtora]. Budivnytstvo novykh elektrostantsii u Kytaiskii narodnii respublitsi // Leninska pravda. 1954. 7 bereznia. № 49 (3501). S. 4.
2. [Bez avtora]. Dosiahnennia elektropromyslovosti v KNDR // Leninska pravda. 1955. 11 veresnia. № 180 (3890). S. 4.
3. [Bez avtora]. Elektryfikatsiia Albanii // Leninska pravda. 1955. 8 zhovtnia. № 201 (3911). S. 4.
4. [Bez avtora]. Elektryfikatsiia Bolharii // Leninska pravda. 1955. 10 liutoho. № 30 (3740). S. 4.

5. [Bez avtora]. Elektryfikatsiia Rumunii // Leninska pravda. 1955. 21 hrudnia. № 251 (3961). S. 4.
6. [Bez avtora]. Elektrostantsiia u Virakh [foto] // Leninska pravda. 1953. 4 lystopada. № 218 (3414). S. 3.
7. [Bez avtora]. Elektrotraktory pratsuiut za pohodnyym hrafikom // Bilshovytska zbroia. 1950. 7 kvitnia. № 69 (2491). S. 1.
8. [Bez avtora]. Samokhidnyi elektrokombain // Leninska pravda. 1954. 7 lypnia. № 140 (3592). S. 1.
9. [Bez avtora]. Sotsialistychna Sumshehyna v piatii piatyrichsi // Leninska pravda. 1953. 25 lypnia. № 145 (3341). S. 3.
10. [Bez avtora]. Straik elektrykiv v Anhlii // Leninska pravda. 1954. 20 sichnia. № 15 (3467). S. 4.
11. [Bez avtora]. Straik yaponskykh elektrykiv // Leninska pravda. 1954. 17 kvitnia. № 81 (3533). S. 4.
12. [Bez avtora]. U Radi ministriv Avstrii // Leninska pravda. 1955. 29 lypnia. № 152 (3862). S. 4.
13. [Bez avtora]. Shefstvo nad kolhospom // Bilshovytska zbroia. 1948. 3 bereznia. № 45 (1951). S. 4.
14. Bilianskyi S. Na berehakh Klevenia i Esmani // Bilshovytska zbroia. 1948. 10 kvitnia. № 72 (1978). S. 3.
15. Halushko M. Nova hidroelektrostantsiia na richtsi Psol [photo] // Leninska pravda. 1955. 23 veresnia. № 190 (3900). S. 2.
16. Horbatiuk O. S. Stan elektryfikatsii silskoho hospodarstva Ukrainy u roky povoiennoi vidbudovy (kinets 40-kh – pochatok 50-kh rokov XX st.) // Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii. 2012. Vyp. 8. S. 24-27.
17. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 1, 54 ark.
18. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 9, 57 ark.
19. Dyagieva E. S. Bor'ba Kommunisticheskoy partii Ukrainy za vosstanovlenie i dal'neyshiy pod'em kolkhoznogo proizvodstva v gody chetvertoy pyatiletki (1946-1950 gg.). Khar'kov, 1955. 290 s.
20. Kvatyra M. M. Providna rol robitnychoho klasu u zdiisnenni elektryfikatsii silskoho hospodarstva URSR // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1981. № 9. S. 53-60.
21. Kokhanov V. Shliakh kolhospiv – yedyno pravylnyi shliakh // Leninska pravda. 1953. 18 liutoho. № 34 (3230). S. 2.
22. Kravchenko V. A vitrodyhun ne pratsiuie... // Bilshovytska zbroia. 1950. 12 travnia. № 94 (2516). S. 3.
23. Kulishov S. Uvahu silskii elektryfikatsii // Bilshovytska zbroia. 1950. 5 travnia № 67(2489). S. 3.
24. Malenko O. Po slidakh budivnytstva odniiei elektrostantsii // Bilshovytska zbroia. 1950. 5 travnia № 68(2490). S. 3.
25. Masurhan V. Na budivnytstvi Nyzivskoi mizhkolhospnoi hidroelektrostantsii [photo] // Bilshovytska zbroia. 1951. 27 lypnia. № 147 (2829). S. 2.
26. Masurhan V. Richka Psol postavlena na sluzhbu liudyni [photo] // Leninska pravda. 1953. 17 sichnia. № 11 (3207). S. 2.
27. Nikiliev O. F. Zhytlovo-komunalnyi stan ukraïnskoho sela: realii povsiakdennosti 1950-kh – seredyny 1960-kh rr. // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Istoriia ta arkheolohiia. 2012. Vyp. 20. S. 58-65.
28. Nekrasova I. M. Razvitie elektrifikatsii SSSR: 40–60-e gg. Moskva: Nauka, 1974. 248 s.
29. Resheniya partii i pravitel'stva po khozyaystvennym voprosam. 1917-1967 gg.: sb. dok. za 50 let: v 5 t. T. 3. 1943-1952 gg. Moskva: Politizdat, 1968. 751 s.
30. Savchenko P. Nalahodyty podachu elektroenerhii // Leninska pravda. 1953. 15 travnia. № 95(3291). S. 2.
31. Sudarenko S. Zahalnyi vyhliad mizhkolhospnoi elektrostantsii v seli Obtove [photo] // Bilshovytska zbroia. 1949. 7 chervnia. № 110 (2275). S. 3.
32. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, f. 1, op. 80, spr. 873, 182 ark..
33. Shaposhnyk V. Nerozporiadlyvist i neorhanizovanist // Leninska pravda. 1953. 6 chervnia. № 110 (3306). S. 3.

VITALIY M. KOROL
(Zaporizhzhia National University, Sumy State University, Ukraine)

"ELECTRICITY WILL CHANGE THE VILLAGE FACE"
(THE COVERAGE OF THE RURAL ELECTRIFICATION PROCESS BY
THE LOCAL PRESS OF SUMY REGION DURING 1945-1955)

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the characteristic features of the coverage of the rural electrification process by the local press of Sumy Oblast in the second half of the 1940s - the first half of the 1950s.*

It is estimated that during the first post-war decade, printed materials that touched on the topic of rural electrification in the columns of the Sumy regional newspaper were most often published in 1948-1951. This demonstrates the degree of attention paid to the process by the authorities and corresponds to the activity of efforts to implement it at that time.

In general, according to the content, all materials of the regional press devoted to rural electrification are divided into several groups:

- 1) reports, information about the opening of new electric power facilities;*
- 2) visual materials dedicated to rural electrification (maps, photos);*
- 3) publications devoted to the use of electricity, the consequences of electrification for the village;*
- 4) criticism, complaints about shortcomings, coverage of electrification problems on the ground.*

The given division is to a certain extent conditional, since the same publication could be assigned to two or even more groups at once in terms of content.

The coverage of rural electrification in the local press was part of the campaigning and propaganda support of the mentioned process and was characterized by richness in form and content. The significant informativeness of this mass of information makes it a valuable source for further prospective studies of the problems of post-war rural development both at the regional level and within the territorial boundaries of all of Ukraine.

Keywords: *countryside, production infrastructure, electrification, power station, construction, local press, Sumy region.*

Отримано 01.04.2023 р.

УДК (UDC) 37.09(477)«192»

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.2>

ПЕТРЕНКО Н. М. *

ПРИЧИНИ ТА ПРИНЦИПИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Стаття присвячена питанню освіти дорослих в Україні у радянський час, а саме кампанії ліквідації неписьменності 20-х років ХХ століття. У статті досліджено причини впровадження початкової освіти дорослих у перші роки панування радянської влади на українських теренах та основні принципи проведення цієї освітньої кампанії.

Виявлено, що основними причинами ліквідації неграмотності серед дорослого населення у 20-х роках ХХ століття є ідеологічна та економічна. Ідеологічна обґрунтовується тим, що комуністична партія бажала розповсюдити свою ідеологію серед населення підкорених держав, а неграмотне населення не могло сприймати таку інформацію та пропаганду через друковану пресу, агітаційні плакати тощо. Окрім того у визначений період у радянській державі активно проходила індустріалізація, для якої була необхідна велика кількість освічених робітників.

З'ясовано, що основними принципами впровадження освіти дорослих в Україні у 20-х роках ХХ століття були категоричність, всезагальність та обов'язковість заходів; повне державне регулювання; класовий, ідеологічний характер; швидке впровадження українізації; підготовка викладацьких кадрів у короткі строки і одночасно у всіх регіонах; максимальне докладання зусиль до створення методично-матеріальної бази; наявність кримінальної відповідальності для тих, хто перешкоджає процесу ліквідації неписьменності.

Автор статті торкається питання українізації, оскільки вважає, що кампанія ліквідації неписьменності та українізація є невід'ємними частинами та особливістю освітньої політики радянської влади на теренах України.

Для дослідження використані документи Державного архіву Сумської області, але у статті не робиться акцент на регіональні особливості порушеного питання.

Ключові слова: освіта дорослих, ліквідація неписьменності, радянська ідеологія, українізація, освітня політика, радянська влада

Освіта дорослого населення визнається одним з найважливіших чинників розвитку як суспільства загалом, так і людини зокрема. Її головна мета полягає в створенні умов для постійного самовдосконалення особистості та розширення можливостей для навчання. Безумовно, освіта повинна забезпечувати людину

* Петренко Наталія Миколаївна – асистент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка; науковий співробітник КУ «Агенція промоції «Суми» СМР. ORCID: 0000-0003-3781-6372.

необхідними знаннями та вміннями для активного життя та громадянської позиції. У кожному суспільстві й історичній епосі існує свій власний рівень розвитку освіти. Оскільки освіта вважається однією з найважливіших сфер, що впливають на суспільство, зміни в ній відбуваються дуже повільно. Тим не менш, її вплив на цінності, духовність, свідомість та мораль є ключовим для подальшого розвитку нації.

Незважаючи на зміни у поглядах на дану проблему, питання грамотності населення залишається актуальним і в сьогоденні, оскільки освічений громадянин потрібен державі для подальшого розвитку. Тому важливо згадати історичний досвід масштабної кампанії з ліквідації неписьменності, яка відбувалася в Україні у 20-30-х роках ХХ століття.

В українській історіографії вагома кількість досліджень присвячена різним аспектам освіти дорослих та політики ліквідації неписьменності. Ці роботи аналізують досвід держави і громадських організацій у розробці та впровадженні цієї політики, розкривають її форми, методи роботи та зміст, а також надають інформацію про розгалужену мережу пунктів лікнепу. В цілому, історіографію проблеми ліквідації неписьменності в Україні можна умовно розділити на три періоди: I – 20-30 роки ХХ століття, тобто власне період проведення кампанії лікнепу; II – 40-ві – 80-ті роки ХХ століття; III – початок 90-х років – нині.

Для написання статті використовувалися в основному праці дослідників третього періоду, опубліковані з початку 90-х років і до сьогодні. Роботи даного періоду різнопланові та позбавлені політичної заангажованості, адже з початком перебудови та загальної демократизації в історіографії теж відбувся перелом у бік об'єктивного вивчення історії. Праці науковців цього періоду торкаються різних аспектів питання ліквідації неписьменності від організаційних до педагогічних особливостей кампанії лікнепу. Це дослідження О. Бойко [1; 2], яка розглядала у своїх працях початковий етап ліквідації неписьменності та педагогічні засади впровадження освіти дорослих в Україні, В. Борисенко та І. Телегуз [3], де науковці досліджували загалом національну освіту в Україні у 20-30-х роках ХХ століття, публікація В. Козира [11] зорієнтована на розкриття питання ідеологічного впливу на процес освіти дорослих. Тематика українізації у визначений період розкрита у праці Ю. Шевельова [14] та Л. Єпик [10].

Важливими для дослідження процесу освіти дорослих в Україні у 20-ті роки ХХ століття є також опубліковані (законодавчі акти [9], збірники документів, статистичні дані, розпорядження) та неопубліковані джерела (циркуляри, накази, обіжники, списки учнів та вчителів, звіти про роботу пунктів ліквідації неписьменності тощо [5-8]).

Створення Радянського Союзу призвело до змін в умовах розвитку культури загалом в СРСР та на українських землях зокрема. Всю державу охопила так звана «культурна революція», яка мала на меті позбавити народ неписьменності, встановити систему народної освіти, формувати нову інтелігенцію, перетворити літературу, мистецтво та гуманітарні науки на інструменти ідеологічного впливу на маси, а також використовувати наукові досягнення для будівництва соціалістичного суспільства [12, с. 13]. Всі ці процеси планувалося здійснити в короткі терміни.

Освіта дорослого населення була основною та важливою складовою культурної революції та проводилася в рамках кампанії з ліквідації неписьменності. Зазначимо, що цьому контексті термін «освіта дорослих» використовується у значенні початкового, елементарного рівня освіти для тих дорослих, які раніше не були грамотними.

Для поширення нової ідеології серед населення стало важливим подолати масову неписьменність народу. Проблема неписьменності була результатом політики Російської імперії, яка недостатньо приділяла увагу народній освіті. Всі наслідки та малу кількість неграмотного населення видно зі статистичних даних Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 року (Таблиця 1). З них бачимо, що наприкінці XIX століття на українських землях лише близько 19% населення були письменними.

Таблиця 1. Чисельність населення українських губерній за статтю та грамотністю за результатами Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 року [13, с. 43].

Губернія	Населення			З них грамотних		
	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	Разом
Волинська	1 502 803	1 486 679	2 989 482	366 599	146 313	512 912
Катерино-славська	1 091 715	1 021 959	2 113 674	344 147	110 137	454 284
Київська	1 767 288	1 791 941	3 559 229	486 105	159 166	645 271
Подільська	1 505 940	1 512 359	3 018 299	358 998	109 771	468 769
Полтавська	1 376 539	1 401 612	2 778 151	382 570	88 443	471 013
Таврійська	762 804	684 986	1 447 790	281 576	122 266	403 842
Харківська	1 253 759	1 238 557	2 492 316	325 460	94 404	419 864
Херсонська	1 400 981	1 332 631	2 733 612	490 475	217 525	708 000
Чернігівська	1 118 696	1 179 158	2 297 854	332 843	86 054	418 897
ВСЬОГО	11 780 525	11 649 882	23 430 407	3 368 773	1 134 079	4 502 852

У 1920 році був проведений Другий Всезагальний перепис населення. Нам не вдалося знайти достовірну інформацію з первинних джерел щодо українських територій, проте дослідники вказують, що за даними перепису 1920 року, серед тисячі осіб населення лише 317 були грамотними. За даними на 1923 рік, в Україні кількість неграмотних серед жителів у віці від 8 до 50 років становила близько 12 мільйонів, а серед працездатного населення у віці від 18 до 35 років неграмотних було 4,1 мільйона, що складало 64% загальної кількості працездатного населення України [11, с. 97].

Теорія наукового комунізму не обмежувалася просто пропагандою, вона виступала як практичний керівник у сфері соціально-економічної діяльності, відповідаючи потребам соціалістичної модернізації. У культурному будівництві, включаючи політико-виховну та культурно-освітню сферу, було необхідно піднести повсякденні уявлення людей на рівень осмислення фактів з позицій соціалізму. Для досягнення цієї мети партія та держава створили й розвинули особливу, професійно-організовану систему культурно-освітньої діяльності.

Одне з головних завдань, що ставилося перед Народним комісаріатом освіти УРСР щодо дорослого населення, полягало у політичній освіті та вихованні громадян УРСР у дусі комунізму, розширенні їх самоосвітніх здібностей та активному залученні до радянської будівництва [3, с. 70]. Керівництво держави ставило перед собою завдання здійснити соціальні зміни відповідно до комуністичних ідей. Радянська влада акцентувала увагу на політичній освіті, яка разом з масовими засобами інформації допомагала впливати на дорослу аудиторію. Характер ідеологічного життя в СРСР мав партійно-державний характер, що відрізняло державу від інших країн і сприяло впровадженню соціалістичних ідей.

Тож, однією з основних причин впровадження обов'язкової освіти дорослих можна назвати ідеологічну мотивацію влади – необхідність мати грамотне населення, яке здатне усвідомлювати політичну доктрину партії, дотримуватися та поширювати її. Ідеологи, які пропагували ліквідацію неписьменності, сформулювали свої завдання доволі чітко і широко. Вони вважали, що лише чітка директива всередині партії, що культурна революція є справжньою революцією і головним масовим рухом, дозволить владі ефективно залучити всю радянську громадськість. Тільки в таких умовах влада змогла перетворити ліквідацію неписьменності на ключовий етап культурної революції. Особливістю радянського підходу було не просте поєднання освіти з розв'язанням ідеологічних і виховних завдань, а саме те, що це робилось абсолютно відкрито і з повним усвідомленням.

Іншою причиною впровадження обов'язкової елементарної освіти серед дорослого населення стала перешкода, яку становили неосвічені маси для економічного розвитку. Прискорений розвиток економіки та промисловості, впровадження нових форм і методів господарювання, зростання рівня матеріального виробництва вимагали все більше кваліфікованих робітників, спеціалістів і осіб, здатних читати та писати. Виявилось, що грамотний працівник має значні переваги порівняно з неграмотним: він має більшу впевненість і кмітливість, працює розумніше, охайніше та більш акуратно, забезпечує більший обсяг продукції, швидше відповідає на нові робочі виклики, бере на себе відповідальність за свою роботу.

Освічений робітник може розуміти креслення та плани, швидше вчитися новим роботам, потребує менше нагляду під час виконання завдань, економить матеріали та працює ефективніше, не завдаючи шкоди інструментам та техніці [4, с. 4]. Тому праця грамотних працівників є більш продуктивною, і введення процесу освіти для дорослого населення стало вигідним для держави. Розгортання прискореної індустріалізації у всій країні вимагало значної кількості робітників, яких доводилося набирати з великого числа неграмотного селянського населення. Крім того, формування численної та бойової армії також передбачало необхідність навчання грамоти людей призовного віку.

Зважаючи на вищеописані причини, радянська влада розпочала підготовку до впровадження освіти дорослого населення. Рада народних комісарів видає 26 грудня 1919 року декрет «*О ликвидации безграмотности среди населения Р.С.Ф.С.Р.*». У декреті відзначалося, що головною метою ліквідації неграмотності є створення умов для свідомої участі всіх громадян РРФСР у політичному житті

країни. У документі зазначалося, що грамоті повинні обов'язково навчатися всі громадяни республіки у віці від 8 до 50 років, які не вміють читати або писати. Вони мали можливість навчатися грамоті на своїй рідній мові або російською мовою. Оскільки оволодіння грамотою було не просто правом, але обов'язком громадян, декрет передбачав наявність штрафів за спроби ухилитися від навчання, включаючи можливість кримінальної відповідальності [9].

З інтеграцією радянської влади на території України почалася поступова перетворення центральних директив на місцеві закони і політику. Одним з таких процесів була ліквідація неписьменності, яка була розпочата після прийняття 21 травня 1921 року Радою Народних Комісарів УСРР декрету «Про боротьбу з неписьменністю». Цей декрет, суттєво повторюючи раніше виданий у 1919 році декрет, відкривав шлях до активної боротьби з неписьменністю. У межах УСРР важливу роль у цьому процесі відіграло Всеукраїнське товариство «Геть неписьменність» імені В. І. Леніна, яким керував голова Всеукраїнської Центральної Виконавчої Комісії Г. Петровський. Заснування товариства було офіційно затверджено рішенням Всеукраїнської Центральної Виконавчої Комісії від 19 жовтня 1923 року. Воно взяло на себе важливі функції щодо проведення роботи з ліквідації неписьменності в Україні.

Паралельно з кампанією лікнепу в Україні впроваджується й українізація. Початок офіційній українізації поклали урядові документи: декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 року, декрет «Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 року, ухвалений ВУЦВК і Раднаркомом УСРР. Українізація стала невід'ємною частиною процесу освіти дорослих в Україні у 20-х роках ХХ століття.

У 1920–1930-х роках радянська кампанія з освіти дорослих мала свої власні особливості. Вона відрізнялася не лише масштабами і темпами, але й була культурно, ідеологічно та психологічно пов'язана з загальними змінами, що відбувалися в тодішньому суспільстві [10, с. 81]. Боротьба з неписьменністю і низьким рівнем грамотності була не просто складовою соціальної політики держави та заходом з підвищення культурного рівня населення, вона стала одним з пріоритетних напрямків діяльності партії і Радянського уряду.

Аналізуючи архівні джерела та історіографію питання можна визначити наступні принципи проведення кампанії ліквідації неписьменності в Україні: категоричність, всезагальність та обов'язковість заходів; повне державне регулювання; класовий, ідеологічний характер; швидке впровадження українізації; підготовка викладацьких кадрів у короткі строки і одночасно у всіх регіонах; максимальне докладання зусиль до створення методично-матеріальної бази; наявність кримінальної відповідальності для тих, хто перешкоджає лікнепу.

Категоричність, всезагальність та обов'язковість освіти дорослих прослідковуємо з архівних джерел та програмових документів. У обіжниках, наказах та розпорядженнях, що надсилалися на відділення освіти зазначається, що до процесу лікнепу залучаються всі: і письменні, і неписьменні. Ті, хто вміли писати та читати мали навчати грамоти своїх рідних та знайомих. Від навчання не

звільнявся ніхто [5, арк. 54]. Безумовно, цей процес мав повне державне регулювання. Окрім того, що всі настанови та розпорядження надходили «зверху», кожен відділ освіти, лікпункт, гурток чи товариство мали звітувати про хід кампанії. Такі звіти надавалися до керівних установ щомісячно, щоквартально та щорічно.

Основною метою запровадження освіти дорослих було політичне виховання, заходи носили класовий та ідеологічний характер. Специфікою радянського підходу було повне підкорення системи освіти ідеологічним настановам. Основою змісту освіти дорослих були рідна мова та історія радянської дійсності, а також антирелігійні принципи. Підхід до визначення змісту освіти був оголошений на державному рівні – політосвітньому, що не допускав альтернативи в умовах тоталітарного режиму. Якщо масова неписьменність була однією з перешкод на шляху ефективної пропаганди українського національного руху, то в радянські часи ліквідація неписьменності населення перетворилась на пропаганду комунізму та пролетарського інтернаціонального руху [3, с. 71].

Вирішення проблеми масової неписьменності населення передбачало також постановку питання про мову в освіті та гарантування принципу навчання рідною мовою. Цей підхід сприяв збереженню прав представників кожної національності на задоволення своїх культурно-освітніх потреб і сприяв розвитку толерантних міжнаціональних відносин у рамках єдиної політичної спільноти [14, с. 133]. Таким чином в Україні у 20-х роках XX століття українізація стала невід'ємною частиною процесу освіти дорослих.

Для ефективного навчання дорослих у пунктах ліквідації неписьменності необхідно було мати достатню кількість викладацьких кадрів. У перші місяці до навчання дорослих було залучено вчителів-спеціалістів, студентів педагогічних училищ, випускників педагогічних курсів та активістів, які мали вміння читати й писати і виявили бажання навчати інших. Для забезпечення працівників мінімальними організаційними та практичними знаннями та навичками були введені короткотермінові курси. Запрошувалися десятки тисяч нових людей, які мали бажання допомагати і мали базові знання. [1, с. 203]. Питання забезпечення кадрами було головним аспектом організації роботи лікнепів на початковому етапі кампанії з ліквідації неписьменності. Завдяки спільним зусиллям держави та громадських організацій, при підтримці робітників, селян і вчителів, незважаючи на всі труднощі, були досягнуті помітні результати.

На перших етапах впровадження освіти дорослих, влада докладала значних зусиль до створення методично-матеріальної бази. В перші роки було багато проблем через те, що наявні підручники були призначені для дітей, а не для дорослих. Вчителям-ліквідаторам доводилося самостійно створювати навчальну базу для учнів. Спочатку основним підручником у системі ліквідації неграмотності дорослого населення був буквар. На наступних етапах було використано кілька видів підручників, таких як книги для читання, розрізні абетки та підручники з різних предметів.

Серед основної літератури та навчальних підручників на лікпунктах використовували найчастіше наступні: буквар *«Долой неграмотность! (Букварь для взрослых)»* (видання 1919 року) (автор Д. Елькіна); буквар *«Долой неграмотность»*

(видання 1920 року) (від авторів Д. Елькіна, Н. Богуславська та А. Курська); «*Буквар для взрослых*» (видання 1920 року) (автор Д. Елькіна); книга «*Ликвидаторам неграмотности. Практическое руководство*» (видання 1921 року); «Перша читанка» (видання 1921 року) (укладальник А. Воронець); азбука й читанка для дорослих «*Битий шлях*» (видання 1922 року); перша українська читанка «*Червона зброя*» (видання 1924 року) (автор А. Воронець) [2, с. 12].

З архівних документів Державного архіву Сумської області бачимо, що у 1924 році до Конотопської, Новгород-Сіверської, Сосновської округ, а також до міста Чернігова, Чернігівської та Ніжинської округ надсилалися такі книги як: «*О комплексном преподавании в школах малограмотных. Вып. I*» (автор Голант), «*Справочник ликвидатора*», «*Творческое письмо*» та «*Обучение народной речи в школе взрослых*» (автор Тарнопольська), журнал «*Геть неписьменність!*» (випуски за 1924 рік), «*Порадник ліквідатора*», «1-е Травня», «*Новый орфографический справочник*» та «*Красная хрестоматия*» [6, арк. 126 зв.]

Було встановлено практику кримінальної відповідальності та штрафів тих осіб, які заважали впровадженню політики лікнепу. Ці люди часто підлягали примусовим роботам або короткотерміновому ув'язненню і грошовим штрафам. Серед них були ті, хто відмовлявся відвідувати лікпункти або приховував факт неписьменності інших осіб. В архівах ДАСО у фондах по Роменській окрузі зберігається лист, написаний мешканцем села Плавинище Засульського району, щодо стану справ з лікнепу. У листі зазначається, що тих, хто не хотів відвідувати навчання поштрафували від 5 копійок до 5 карбованців [8, арк. 191 (за номером 833 у справі *)]. Але інколи одними штрафами не обходилися. Відбувалися й такі ситуації, що наведені у листі до Конотопського відділу освіти. Зокрема, у листі повідомлялося, що громадянки Воловик та Стіскіна постійно перешкоджали відвідувати школу лікнепу іншим, за що були притягнуті до відповідальності і їх справу передали до суду [7, арк. 64].

Таким чином бачимо, що основними причинами впровадження обов'язкової освіти дорослих в Україні у 20-х роках ХХ століття були економічна та ідеологічна. Адже радянська влада в умовах форсованої потребувала освічених працівників, що могли б якісно працювати на підприємствах, та грамотних людей, які могли б усвідомлювати політичну доктрину більшовицької партії, дотримуватися та поширювати її. Принципами цієї освітньої політики є категоричність, всезагальність та обов'язковість заходів; повне державне регулювання; класовий, ідеологічний характер; швидке впровадження українізації; підготовка викладацьких кадрів у короткі строки і одночасно у всіх регіонах; максимальне докладання зусиль до створення методично-матеріальної бази; наявність кримінальної відповідальності для тих, хто перешкоджає лікнепу.

Швидке вирішення проблеми неписьменності мало велике значення не лише для культурного рівня населення, а й для економічних перспектив держави та її конкурентоспроможності на міжнародній арені. Керівники країни чітко розуміли це і виділили значні фінансові ресурси та людський потенціал для вирішення цієї проблеми. Ця робота мала бути величезним завданням, яке раніше не мало аналогів в

* нумерація аркушів у справі починається з 646

історії. Партія та уряд ставили перед собою глобальну мету – ліквідувати неписьменність і низький рівень грамотності серед мільйонного населення усього Радянського Союзу.

Література і джерела

1. Бойко О. Організаційний етап ліквідації неписьменності (1919-1922 роки XX ст.) *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2002. Вип. 45. С. 202-208.
2. Бойко О. Організаційно-педагогічні засади ліквідації неписьменності в Україні у 1920-1927 роках : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. 20 с.
3. Борисенко В., Телегуз І. Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 156 с.
4. Данилевский В. Я. Народный дом, его задачи и общественное значение / докл. проф. В. Я. Данилевского ; Харьков. о-во грамотности. Харьков : Типо-Лит. «Работник», 1915. 60 с.
5. Державний архів Сумської області (далі Держархів Сумської обл.), ф. Р-4525, оп. 2, спр. 13, 181 арк.
6. Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 964, 383 арк.
7. Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 1930, 237 арк.
8. Держархів Сумської обл., ф. Р-5601, оп. 1, спр. 1368, 281 арк.
9. Декрет Совета Народных Комиссаров «О ликвидации безграмотности среди населения Р.С.Ф.С.Р.» от 26 января 1919 года. URL: <https://istmat.org/node/38891>
10. Єпик Л. Формування україномовного простору на Сумщині на початку 20-х років XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2017. Вип.49. С.81-84.
11. Козир В. В. Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*. Запоріжжя, 2014. Випуск XXXIX. С. 97–101.
12. Культурна революція. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478
13. Общий свод по Империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения произведенной 28 января 1897 года. Т 1. / Под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург : Паровая типо-литография Н. Л. Ныркина, 1905. 268 с.
14. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. 296 с.

References

1. Boiko O. Orhanizatsiyniy etap likvidatsii nepysmennosti (1919-1922 roky XX st.) *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*. Uman, 2002. Vyp. 45. S. 202-208.
2. Boiko O. Orhanizatsiino-pedahohichni zasady likvidatsii nepysmennosti v Ukraini u 1920-1927 rokakh : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychny. Uman, 2016. 20 s.
3. Borysenko V., Telehuz I. Natsionalna osvita i formuvannia ukrainskoi modernoi natsii u 1921–1934 rokakh: yevropeiski tendentsii ta radianski realii. K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2012. 156 s.
4. Danilevskii V. Ya. Narodnii dom, yego zadachi i obshchestvennoe znachenie / dokl. prof. V. Ya. Danilevskogo ; Kharkov. o-vo gramotnosti. Kharkov : Tipo-Lit. «Rabotnik», 1915. 60 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti (dali Derzharkhiv Sumskoi obl.), f. R-4525, op. 2, spr. 13, 181 ark.
6. Derzharkhiv Sumskoi obl., f. R-4563, op. 1, spr. 964, 383 ark.
7. Derzharkhiv Sumskoi obl., f. R-4563, op. 1, spr. 1930, 237 ark.
8. Derzharkhiv Sumskoi obl., f. R-5601, op. 1, spr. 1368, 281 ark.
9. Dekret Soveta Narodnikh Komissarov «O likvidatsii bezgramotnosti sredi naseleniya R.S.F.S.R.» ot 26 yanvary 1919 goda. URL: <https://istmat.org/node/38891>

10. Yepyk L. Formuvannia ukrainomovnoho prostoru na Sumshchyni na pochatku 20-kh rokov XX st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Zaporizhzhia, 2017. Vyp. 49. S.81-84.

11. Kozyr V. V. Ideolohichniy vymir fenomenu liknepu v Ukraini u 20-30-i rr. XX st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho universytetu*. Zaporizhzhia, 2014. Vypusk XXXIX. S. 97–101.

12. Kulturna revoliutsiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478

13. Obshchii svod po Imperii rezultatov razrabotki dannikh pervoi vseobshchei perepisi naseleniya proizvedennoi 28 yanvarya 1897 goda. T 1. / Pod redaktsiei N. A. Troinitskogo. Sankt-Peterburg : Parovaya tipo-litografiya N. L. Nirkina, 1905. 268 s.

14. Shevelov Yu. Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900-1941). Stan i status. Niu-York: Suchasnist, 1987. 296 s.

NATALIIA M. PETRENKO
(Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University, Ukraine)

REASONS AND PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION OF COMPULSORY ADULT EDUCATION IN UKRAINE IN THE 20s OF THE 20th CENTURY

Abstract: *The article focuses on adult education in Ukraine during the Soviet era, in particular, with the campaign to eliminate illiteracy in the 1920s. The article explores the reasons behind the introduction of basic adult education in the early years of Soviet rule in Ukrainian territories and the key principles underlying this educational campaign.*

It was found that the main reasons for the elimination of illiteracy among the adult population in the 1920s were ideological and economic. The ideological reason was grounded in the Communist Party's desire to spread its ideology among the population of subordinate states, and illiterate individuals were unable to comprehend such information and propaganda through printed press, agitation posters, and other means. Additionally, during that period, the Soviet state was undergoing active industrialization, which required a significant number of educated workers.

It was determined that the main principles of the introduction of adult education in Ukraine in the 1920s were categorical, universal, and mandatory measures; comprehensive state regulation; class-ideological character; rapid implementation of Ukrainization; training of teaching staff in a short time and simultaneously in all regions; maximum efforts aimed at creating a methodological and material basis; and the presence of criminal liability for those who obstruct the process of eliminating illiteracy.

The author of the article touches on the issue of Ukrainization, as he believes that the campaign to eliminate illiteracy and Ukrainization are integral parts and features of the educational policy of the Soviet authorities in Ukraine.

The documents of the State Archive of the Sumy region were used for the research, but the article does not emphasize the regional features of the issue raised.

Keywords: *adult education, elimination of illiteracy, Soviet ideology, Ukrainization, educational policy, Soviet government.*

Отримано 10.06.2023 р.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК (UDC) 327 (73:510)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.3>

ГОНЧАРЕНКО А. В. *

**РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
США ЩОДО КНР, 1949–1991 рр.**

Анотація. У статті розглянуто радянську історіографію зовнішньої політики США щодо Китаю в 1949–1991 рр. Висвітлюються основні дослідницькі тенденції в радянській історіографії. Проаналізовані погляди радянських дослідників на зовнішню політику США щодо КНР у 1949–1991 рр.

Більше 50 років коло постійних наукових проблем в радянській американістиці фокусувалося на зовнішній політиці США, її принципах, пріоритетах та механізмах. Вчені тієї доби були затиснуті в ідеологічні рамки, що істотно позначалося на історичних дослідженнях. Проте це не завадило радянським історикам досліджувати актуальні проблеми, відкривати нові джерела, що вплинуло на розвиток американістики.

З метою відображення основних тенденцій проаналізовані узагальнюючі та окремі роботи з проблематики. Встановлено взаємозв'язок між ідеологічним кліматом та орієнтацією в історіографії.

Ключові слова: США, КНР, Китай, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, історіографія.

У другій половині ХХ ст. американсько-китайські відносини займали одне з головних місць у світовій політиці. Протягом десятиліть історичні шляхи США і КНР зближувалися, розходилися, а інколи перепліталися найхимернішим чином. Стосунки між цими країнами визначалися внутрішньополітичними та зовнішньополітичними тенденціями їх розвитку, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодів нормалізації двосторонніх відносин і гострої конфронтації. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не лише на специфіку американсько-китайських стосунків, але і на співвідношення світових політичних сил.

Історичний аналіз подій другої половини ХХ ст. показує, що цей період можна охарактеризувати як час тісної взаємодії між Вашингтоном і Пекіном. Найбільш яскравим свідченням цього процесу є співпраця двох країн у складних умовах «холодної війни» і намагання зберегти безпековий характер системи міжнародних відносин тієї епохи.

* Гончаренко Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету. Scopus Author ID: 57219146753. ORCID: 0000-0003-4281-8735.

Цілком природно, що вченими різних країн проводились і проводяться ґрунтовні дослідження зовнішньої політики США. Однією з найбільш потужних, але водночас суб'єктивних, тенденційних та заідеологізованих течій в історичній науці, представники якої займалася дослідженням історії США, була радянська американістика. Саме тому необхідною умовою для проведення якісного дослідження зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. є аналіз радянської історіографії проблематики.

Зовнішньополітична стратегія США є не лише практичною реалізацією курсу в різних функціональних сферах, але і результатом взаємодії різних елементів системи, тому нами будуть розглянуті найбільш значущі роботи, які присвячені не лише зовнішній політиці США щодо КНР у 1949–1991 рр., але і іншим факторам, які впливали на її реалізацію. Радянськими дослідниками не було написано загальних робіт, в яких аналізувалися б відразу всі основні напрямки американської політики щодо Китаю. Всі дослідження вчених СРСР стосувалися зовнішньополітичних, дипломатичних, військово-політичних, економічних, соціальних та інших проблем китайської політики США протягом періоду, що вивчається.

Розгляд радянської історіографії зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. необхідно розпочати з фундаментальних робіт, які присвячені питанням зовнішньої політики і міжнародних відносин – «Міжнародні відносини після Другої світової війни», «Історія міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР», «Історія дипломатії», «Нариси міжнародних відносин у Південній, Південно-Східній Азії та Далекому Сході після Другої світової війни (1945–1955)», «Міжнародні відносини на Далекому Сході у післявоєнні роки», «Історія міжнародних відносин на далекому Сході. 1945–1977», «Міжнародні відносини у Південній, Південно-Східній Азії та Далекому Сході. 1955–1965», «Міжнародні відносини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні», «Сучасна зовнішня політика США», «Історія зовнішньої політики СРСР» [43; 44; 45; 27; 25; 26; 59; 41; 42; 28; 40; 39; 66; 67; 24]. Ці роботи розкривають характер та тенденції розвитку відносин між різними країнами, а також між США та Китаєм, характеризуються багатим фактологічним матеріалом, але занадто тенденційні та заідеологізовані.

У фундаментальній праці «Міжнародні відносини на Далекому Сході у післявоєнні роки» радянські вчені розглянули американсько-китайські відносини у контексті «чотирикутника» США–КНР–Японія–СРСР, який визначає стосунки між країнами Азії [41; 42]. У роботі також виокремлені магістральні напрямки зовнішньої політики держав «чотирикутника» – політика стримування СРСР та країн комуністичного блоку (США), проведення антирадянського курсу та необхідність вирішення проблеми Тайваню (КНР), зовнішньоекономічне проникнення національних виробників на закордонні ринки (Японія), політико-дипломатичні зусилля, спрямовані на забезпечення контролю над своїми азійськими територіями (СРСР). Країни Корейського півострова, незважаючи на їх значну роль у регіональних відносинах, висвітлені у цій колективній праці як військово-політичні союзники США, Китаю та Радянського Союзу.

У роботі «Міжнародні відносини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні» радянські історики продовжили лінію «чотирикутника» щодо розгляду зовнішньої

політики США стосовно КНР [39]. На їх думку, США найбільше турбували військово-політичні інтереси внаслідок реалізації політики «стримування». Економічні інтереси через суперечки з Японією були для Вашингтону другорядними. Провідною тенденцією зовнішньої політики Китаю була її антирадянська спрямованість, яка і визначала проблеми у співробітництві Пекіну з іншими державами. Для Японії найважливішим напрямком було проникнення та закріплення на зарубіжні ринки, що відповідало інтересам фінансово-олігархічних груп. Саме цей фактор був основним під час встановленні відносин із КНР. Це стало і найважливішою причиною американсько-японських торгово-економічних протиріч. Роль обох корейських держав визнавалася так само, як і у попередній праці, але з застереженням, що Республіка Корея була важливим експортним ринком для японських промисловців.

Питання внутрішньополітичної боротьби у США з проблем зовнішньої та військової політики, дослідження структури та механізмів функціонування державного апарату у взаємодії із громадськими групами різної політичного спектру, аналіз еволюції та механізмів формування і реалізації зовнішньополітичного курсу США щодо КНР з урахуванням ролі різних сил громадськості досліджували В. Попов, Б. Бухаров, Ю. Мельников, Н. Яковлев, С. Четверіков, Г. Трофименко, А. Громико, В. Кузьмін, А. Нагорний, Є. Іванян, В. Воронцов, Є. Бажанов, Г. Астаф'єв, А. Яковлев, Р. Овчинников, А. Уткін, Н. Федулова тощо [64; 10; 47; 49; 50; 48; 75; 72; 68; 15; 30; 55; 22; 12; 13; 14; 6; 5; 74; 58; 69; 70; 53].

Механізми формування китайської політики США детально аналізуються у роботі Є. Бажанова «Рушійні сили політики США щодо Китаю», в якій автор виокремлює складові компоненти процесу формування та прийняття зовнішньополітичних рішень Вашингтоном щодо КНР, включаючи діяльність урядових органів та установ, а також громадських інститутів [3].

В. Воронцов у праці «Справа «Амерейша»» показує витoki негативного ставлення впливової групи американських експертів-міжнародників до уряду Чан Кайші у період Другої світової війни, що детермінувало прагнення багатьох американських політичних і державних діячів, науковців і журналістів до перегляду китайської політики США у 60–70-х рр. ХХ ст. [12].

Еволюція зовнішньополітичного курсу США щодо КНР, а також дипломатична підготовка американсько-китайського зближення, проаналізовані в роботах С. Сергейчук «США та Китай», В. Кузьміна «Китай у стратегії американського імперіалізму», В. Воронцова «Китай та США: 60-70-ті роки», С. Меркулова «Американо-китайське зближення (друга половина 70-х років)» [73; 30; 13; 51]. Проте ці радянські історики не використали цілу низку важливих документів, які стосувалися політики Вашингтону стосовно Пекіну, та стали доступними для дослідників пізніше.

В. Бірюков у дослідженні «Китайці у США та американо-китайські відносини на сучасному етапі» вивчає історію формування китайської діаспори у США до початку 80-х рр. ХХ ст., а також її вплив на розвиток відносин між США та КНР [9]. Особливий інтерес мають висновки, зроблені автором, щодо факторів формування китайської діаспори в США, її соціального складу та політичних поглядів.

М. Федулова, аналізуючи американську зовнішню політику в Азійсько-Тихоокеанському регіоні в 70–80-х рр. ХХ ст., констатує, що військово-політичний фактор визначав зовнішньополітичний курс США щодо Китаю та реалізовувався за трьома напрямками: 1) зміцнення відносин з союзниками та модернізація збройних сил; 2) розвиток всебічних відносин із КНР на антирадянській основі; 3) відмова підтримувати зовнішньополітичні ініціативи СРСР [70]. Економічні проблеми у відносинах із Пекіном були важливими для американського уряду лише тоді, коли вони стосувалися інтересів американських виробників.

У працях радянських дослідників, які присвячені зовнішньоекономічній політиці США, розглянуто певне коло питань, що стосується Китаю. В. Кур'єров у своїх роботах, визначає, що причиною зростання американського несировинного імпорту було технологічне відставання низки галузей американської промисловості [31; 32]. Прагнення її представників зберегти колишні частки на внутрішньому ринку призвели до введення урядом обмежень щодо імпорту деяких товарів із країн Азії. Вашингтон розглядав китайський ринок, а також ринки інших азійських країн, як фактор, здатний призвести до зростання експорту та, відповідно, до зростання економіки США.

А. Парканський зазначає, що торговельно-економічні відносини США із КНР визначалися станом та значенням національних ринків кожної з країн [60]. Основними показниками національних ринків були: спад виробництва, зростання торговельного дефіциту, прагнення вийти на зарубіжні ринки (США), закритість та зацікавленість у постачанні американської сировини, продовольства та низки товарів машинобудування (Китай). Ці риси національних ринків призвели до того, що в політиці США щодо КНР у 80-х рр. ХХ ст. почав посилюватися напрямок, який передбачав відкриття та розширення китайського ринку для американських компаній.

У колективній праці «Американський капіталізм у 80-ті роки. Закономірності та тенденції розвитку економіки» розглянуто структурні зміни в економіці США, що вплинули на політику щодо Китаю [3]. Криза старих галузей промисловості призвела до запровадження протекціоністських заходів, які були націлені на їх модернізацію. Щоб підтримати ці галузі, уряд пішов на конфронтацію з СРСР та зміцнення відносин із КНР та іншими країнами Азії у 80-х рр. ХХ ст. з метою збільшення завантаженості відповідних виробництв. Автор також згадує, проте детально не вивчає, вплив сільського господарства, яке перетворилося на експорторієнтовану галузь, на американську політику щодо Китаю.

Роботи радянських учених, які висвітлювали військово-політичні аспекти політики США щодо Китаю, виходили з того, що вони був обумовлені сформованими в 50–70-х рр. ХХ ст. дружніми відносинами США з країнами Азії, протистоянням капіталістичних та соціалістичних країн, глобальним характером та антирадянською спрямованістю. Проте, розглядаючи військово-політичний курс Вашингтону, радянські дослідники розійшлися у поглядах. Більшість з них вважала, що політика США призведе до нагнітання напруженості в Азії та мілітаризації цього регіону [36; 61; 37; 61; 70; 73]. Меншість (В. Денисов і Б. Занегін) зазначали, що курс, який впроваджується, детермінує зміцнення позицій США в Китаї та сприятиме зменшенню напруженості в Азії [16; 18; 20; 21].

Окремо слід розглянути статтю А. Маркова, в якій відзначено, що невійськові фактори дозволили зміцнити американську економічну та військово-політичну присутність у Китаї та інших країнах азійського регіону [38].

Дослідження В. Ломикіна, І. Ільїна, А. Нагорного, І. Алексєєва, Ф. Лікіна, Н. Васильєва, Б. Занєгіна та П. Мозіаса присвячені американській політиці щодо КНР у 80 – на початку 90-х рр. XX ст. [35; 23; 56; 57; 1; 2; 34; 11; 17; 19; 54]. У цих роботах зазначено, що зовнішньополітичний курс Вашингтону визначався тим, що інтереси сторін збігалися чи були паралельними в економіці та сфері безпеки. Відправними точками формування китайської політики США був рівень розвитку економіки КНР та антирадянська позиція Пекіну. У подальшому політика США щодо Китаю, як відзначали ці дослідники, була суперечливою – з одного боку, заохочувалися економічні контакти, але з іншого боку рівень їх розвитку залежав від політичного та військово-політичного курсу США. Збереження Білим Домом права на постачання зброї та військової техніки Тайваню розглядалося ними як збереження елементів попередньої політики «стримування», яка була спрямована проти КНР і СРСР.

А. Мельвіль та А. Фурсенко дослідили різні соціальні процеси, що вплинули на американську політику щодо Китаю в 80 – на початку 90-х рр. XX ст. [46; 71]. Вони відзначили, що вільна торгівля ще до цього часу стала важливим напрямком зовнішньоекономічної політики США. Зростання кількості прихильників антипротекціоністської політики, зміцнення становища нових галузей в американській економіці, намагання знайти нові закордонні ринки, освоєння їх іноземними конкурентами, розвиток торгових відносин на її основі, все це сформувало провідний напрямок зовнішньоекономічного курсу США щодо Китаю.

Окремо слід зупинитися на дослідженні місця та ролі Китайської Республіки (КР) на Тайвані в політиці США щодо КНР. Необхідно зазначити, що радянська історіографія налічує лише декілька ґрунтових робіт, а також певну кількість статей, що стосувалися тайванської проблеми в американсько-китайських відносинах [7; 8; 4; 29; 62; 63]. Більшість радянських істориків досліджувало питання Тайваню лише у контексті американсько-китайських відносин. Вони не приділяли достатньої уваги вивченню впливу внутрішньополітичної ситуації у КР та США на розвиток американсько-китайських відносин. Побіжно вивчали проблему Тайваню також вчені, які досліджували зовнішню політику США, КНР, а також міжнародні відносини на Далекому Сході [28; 51; 6; 5; 33; 52].

Таким чином, аналіз використаної літератури показав, що радянські вчені зробили значний внесок у дослідження зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр., її еволюції та концептуальних засад. Ними зібрано і узагальнено цінний фактичний матеріал, зафіксовано цікаві спостереження, створено специфічну наукову базу, яка дає уявлення про основні напрямки зовнішньополітичної діяльності США, а також про стан американсько-китайських відносин. В останнє десятиріччя існування СРСР спостерігається зростання інтересу до проблеми розвитку зовнішньополітичного курсу США стосовно Китаю.

В радянській історіографії зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. було досліджено значне коло питань, проте необхідно зробити низку застережень. Перш за все, основні досягнення у вивченні цієї проблеми здійснили

економісти та політологи, а не історики. Відповідно після зникнення з політичної карти СРСР у 1991 р. фактично перестали публікуватися роботи, присвячені дослідженню зовнішньої політики США щодо Китаю.

На праці радянських учених звано вплинули ідеологічні та психологічні фактори «холодної війни». Економісти у своїх роботах, як правило, виходили з тези про «загальну кризу капіталізму». Відповідно до цього, у більшості їх досліджень наголос робився на вплив кризи виробництва на зовнішньоекономічну політику США. Обійти чи відмовитися від цієї тези, проаналізувати механізми, які забезпечували зростання виробництва, розглянути місце економічно міцних технологічних галузей у формуванні зовнішньоекономічної політики США щодо Китаю та інших країн Азії вдалося небагатьом дослідникам.

Загострення американсько-радянських відносин наприкінці 70 – на початку 80-х рр. ХХ ст. призвело до значного посилення антиамериканської риторики та настроїв у СРСР. Це позначилося на переважній більшості робіт з історії зовнішньої політики США у першій половині 80-х рр. ХХ ст. Крім того, будь-які кроки в галузі зовнішньої політики чи безпеки, зроблені Вашингтоном, розцінювалися як антирадянські та агресивні.

Зменшення ідеологічного впливу марксистсько-ленінської методології наприкінці 80-х рр. ХХ ст., використання нових теоретичних підходів, доступ до нових джерел, призвели до переосмислення минулого радянською історичною наукою. Проте ці процеси торкнулися, перш за все, історії зовнішньої політики країн Європи, ближчих у географічному та культурному аспектах європейській частині СРСР, де були зосереджені основні дослідницькі центри. У той же час цей процес оминув вивчення історії політики США щодо Китаю.

Література і джерела

1. Алексеев И. О некоторых тенденциях в развитии отношений между США и КНР // *Международная жизнь*. 1983. № 9. С. 117-127.
2. Алексеев И., Николаев Ф. О проблеме Тайваня в американо-китайских связях // *Международная жизнь*. 1984. № 5. С. 35-41.
3. Американский капитализм в 80-е годы. Закономерности и тенденции развития экономики / отв. ред. Г. Е. Скоров. Москва: Наука, 1986. 542 с.
4. Арсеньева Г. И. Тайвань и политика Пекина, Вашингтона и Токио (60-е–70-е гг.). Москва: Наука, 1976. 199 с.
5. Астафьев Г. В. Интервенция США в Китае, 1945–1949 / 2-е изд., доп. Москва: Мысль, 1985. 399 с.
6. Бажанов Е. П. Движущие силы внешней политики США в отношении Китая. Москва: Наука, 1982. 240 с.
7. Барышников В. Н. «Тайваньский вопрос» в китайско-американских отношениях (1949–1958 гг.). Москва: Институт Дальнего Востока, 1969. 270 с.
8. Барышников В. Н. Американская политика вооружения тайваньского режима // *Проблемы Дальнего Востока*. 1983. № 1. С. 51-61.
9. Бирюков В. И. Китайцы в США и американо-китайские отношения на современном этапе. Москва: Наука, 1983. 141 с.
10. Бухаров Б. И. Политика США в отношении Китайской Народной Республики, 1949–1953. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1958. 242 с.
11. Васильев Н. В., Мироненков Е. Г. Тайваньский фактор в американо-китайских отношениях // *Проблемы Дальнего Востока*. 1985. № 2. С. 58-64

12. Воронцов В. Б. Дело «Амерэйша» (политические столкновения в США по проблемам Китая). Москва: Международные отношения, 1974. 208 с.
13. Воронцов В. Б. Китай и США: 60–70-е годы. Москва: Наука, 1979. 172 с.
14. Воронцов В. Б. Миссионеры и их наследники: Повороты политики США в отношении Китая. Москва: Издательство политической литературы, 1986. 239 с.
15. Громыко А. А. Внешняя политика США: уроки и действительность, 60–70-е годы. Москва, 1978. 316 с.
16. Денисов В. И. Некоторые аспекты новой дальневосточной стратегии США // Проблемы Дальнего Востока. 1983. № 1. С. 10-23.
17. Занегин Б. Н. Американский империализм и Китай // Проблемы Дальнего Востока. 1986. № 4. С. 45-59.
18. Занегин Б. Н. К вопросу об основах американо-китайского сближения // Народы Азии и Африки. 1976. № 4. С. 32-44.
19. Занегин Б. Н. Китайская политика администрации Рейгана // Мировая экономика и международные отношения. 1988. № 12. С. 42-51.
20. Занегин Б. Н. Стратегия США в АТР // Проблемы Дальнего Востока. 1988. № 5. С. 18-27.
21. Занегин Б. Н. Тихоокеанский аспект внешнеполитической стратегии США // США: экономика, политика, идеология. 1988. № 5. С. 11-18.
22. Иванян Э. А. Белый Дом: президенты и политика / 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Политиздат, 1979. 383 с.
23. Ильин И. А., Лаптев В. «Китайский фактор» в политике американского империализма // Мировая экономика и международные отношения. 1982. № 1. С. 25-35.
24. История внешней политики СССР. 1917–1985 гг. В 2 т. Т. 2. 1945–1985 гг. / 5-е изд., перераб. и доп., под ред. А. А. Громыко, Б. Н. Пономарева. Москва: Наука, 1986. 692 с.
25. История дипломатии. В 5 т. Т. 5. Кн. 1 / 2-е изд., под ред.: А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва: Издательство политической литературы, 1974. 750 с.
26. История дипломатии. В 5 т. Т. 5. Кн. 2 / 2-е изд., под ред.: А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва: Издательство политической литературы, 1979. 766 с.
27. История международных отношений и внешней политики СССР. 1917–1967 гг. В 3 т. Т. 3. 1945–1967 гг. / под общ. ред. В. Г. Трухановского. Москва: Международные отношения, 1967. 510 с.
28. История международных отношений на Дальнем Востоке. 1945–1977 / глав. ред. С. Л. Тихвинский. Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, 1978. 558 с.
29. Капустин Д. Т. Тайвань и Южная Корея в китайско-американских отношениях (1969–1979). Москва: Наука, 1980. 197 с.
30. Кузьмин В. В. Китай в стратегии американского империализма. Москва: Международные отношения, 1978. 271 с.
31. Курьеров В. Г. Внешнеторговая политика США. Москва: Международные отношения, 1980. 230 с.
32. Курьеров В. Г. Внешнеэкономический курс республиканской администрации. Москва: Международные отношения, 1987. 176 с.
33. Ледовский А. М. Китайская политика США и советская дипломатия. 1942–1954. Москва: Наука, 1985. 287 с.
34. Ликин Л. Ф. Вашингтон–Пекин: новый этап сотрудничества. (Об итогах визита премьера Госсовета КНР Чжао Цзяна в США) // Проблемы Дальнего Востока. 1984. № 1. С. 131-136.
35. Ломыкин В. П. КНР–США: некоторые итоги и проблемы сближения // Проблемы Дальнего Востока. 1981. № 4. С. 29-40.
36. Лукин В. П. Азиатско-Тихоокеанская стратегия: рейгановский вариант // США: экономика, политика, идеология. 1983. № 9. С. 7-19.
37. Лукин В. П. Тихоокеанское направление международной политики // Мировая экономика и международные отношения. 1986. № 11. С. 67-74.
38. Марков А. П. Роль невоенных факторов в военно-политической стратегии США // Проблемы Дальнего Востока. 1988. № 2. С. 74-80.

39. Международные отношения в Азиатско-Тихоокеанском регионе / под ред. Д. В. Петрова. Москва: Наука, 1979. 280 с.
40. Международные отношения в Южной и Юго-Восточной Азии и на Дальнем Востоке. 1955–1965 / отв. ред. М. С. Капица. Москва: Наука, 1978. 269 с.
41. Международные отношения на Дальнем Востоке в послевоенные годы. В 2 т. Т. I. (1945–1957 годы) / ред. колл.: Е. М. Жуков и др. Москва: Мысль, 1978. 279 с.
42. Международные отношения на Дальнем Востоке в послевоенные годы. В 2 т. Т. II. (1958–1976 годы) / ред. колл.: Е. М. Жуков и др. Москва: Мысль, 1978. 288 с.
43. Международные отношения после Второй мировой войны. В 3 т. Т. 1. 1945–1949 гг. / глав. ред.: Н. Н. Иноземцев и др. Москва: Политиздат, 1962. 760 с.
44. Международные отношения после Второй мировой войны. В 3 т. Т. 2. 1950–1955 гг. / глав. ред.: Н. Н. Иноземцев и др. Москва: Политиздат, 1963. 743 с.
45. Международные отношения после Второй мировой войны. В 3 т. Т. 3. 1956–1964. / глав. ред. Н. Н. Иноземцев. Москва: Политиздат, 1965. 778 с.
46. Мельвиль А. Ю. США – сдвиг вправо? Москва: Наука, 1986. 214 с.
47. Мельников Ю. М. Внешнеполитические доктрины США. Происхождение и сущность программы «новых рубежей» президента Дж. Кеннеди. Москва: Наука, 1970. 495 с.
48. Мельников Ю. М. Имперская политика США: истоки и современность. Москва: Международные отношения, 1984. 256 с.
49. Мельников Ю. М. От Потсдама к Гуаму. Очерки американской дипломатии. Москва: Политиздат, 1974. 367 с.
50. Мельников Ю. М. Сила и бессилие: внешняя политика Вашингтона. 1945–1982 гг. Москва: Политиздат, 1983. 368 с.
51. Меркулов С. К. Америко-китайское сближение (вторая половина 70-х годов). Москва: Наука, 1980. 120 с.
52. Место Китая в глобальной политике США / редкол.: В.П. Лукин (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1987. 359 с.
53. Механизм формирования внешней политика США / отв. ред. Г. А. Трофименко, И. Т. Подлесный. Москва: Наука, 1986. 205 с.
54. Мозиас П. М. Совместное предпринимательство США и КНР // США: экономика, политика, идеология. 1991. № 9. С. 53-61.
55. Нагорный А. А. Проблема американо-китайских отношений во внутривосточной жизни США в 60–70 годы: автореф. дис. ...к-та ист. наук: 07.00.05. Москва, 1978. 25 с.
56. Нагорный А. А., Парканский А. Б. США и Китай: экономические и научно-технические аспекты китайской политики Вашингтона. Москва: Наука, 1982. 218 с.
57. Нагорный А. А., Цыплаков С. С. США–КНР: экономическое сотрудничество // США: экономика, политика, идеология. 1989. № 6. С. 32-39.
58. Овинников Р. С. Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана. Москва: Политиздат, 1986. 400 с.
59. Очерки международных отношений в Южной, Юго-Восточной Азии и на Дальнем Востоке после второй мировой войны (1945–1955) / ред. колл.: Г. Л. Бондаревский, М. С. Капица и др. Москва: Наука, 1975. 400 с.
60. Парканский А. Б. Экономические интересы США в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Москва: Наука, 1983. 208 с.
61. Петухов В. И., Рагулин Г. И. Эскалация агрессивности США в Восточной Азии // Проблемы Дальнего Востока. 1983. № 4. С. 77-89.
62. Петухов В. США против воссоединения Тайваня с КНР // Азия и Африка сегодня. 1988. № 9. С. 46-47.
63. Петухов В. Тайвань и политика США в Восточной Азии // Проблемы Дальнего Востока. 1987. № 5. С. 71-78.
64. Попов В. К. Провал агрессии США в Китае после Второй мировой войны. Москва: Госполитиздат, 1955. 247 с.
65. Сергейчук С. США и Китай. Москва: Международные отношения, 1973. 240 с.
66. Современная внешняя политика США. В 2 т. Т. 1 / отв. ред. Г. А. Трофименко. Москва: Наука, 1984. 462 с.

67. Современная внешняя политика США. В 2 т. Т. 2 / отв. ред. Г. А. Трофименко. Москва: Наука, 1984. 479 с.
68. Трофименко Г. А. США: политика, война, идеология. Москва: Мысль, 1976. 376 с.
69. Уткин А. И. Стратегия глобальной экспансии: внешнеполитические доктрины США. Москва: Международные отношения, 1986. 287 с.
70. Федулова Н. Г. Эволюция политики США в Азиатско-Тихоокеанском регионе. 70–80-е годы. Москва: Наука, 1987. 191 с.
71. Фурсенко А. А. Президенты и политика США. 70-е годы. Ленинград: Наука, 1989. 292 с.
72. Четвериков С. Б. Кто и как делает политику в США. Москва: международные отношения, 1974. 238 с.
73. Шаскольский Н. В. АТР в военных планах США // Проблемы Дальнего Востока. 1987. № 4. С. 70-80.
74. Яковлев А. Н. От Трумэна до Рейгана. Доктрины и реальности ядерного века. Москва: Молодая Гвардия, 1985. 416 с.
75. Яковлев Н. Н. Преступившие грань. Москва: Международные отношения, 1970. 352 с.

References

1. Alekseev I. O nekotoryh tendencijah v razvitii otnoshenij mezhdru SShA i KNR // Mezhdunarodnaja zhizn'. 1983. № 9. S. 117-127.
2. Alekseev I., Nikolaev F. O probleme Tajvanja v amerikano-kitajskih svjazjah // Mezhdunarodnaja zhizn'. 1984. № 5. S. 35-41.
3. Amerikanskij kapitalizm v 80-e gody. Zakonomernosti i tendencii razvitija jekonomiki / отв. ред. G. E. Skorov. Moskva: Nauka, 1986. 542 s.
4. Arsen'eva G. I. Tajvan' i politika Pekina, Vashingtona i Tokio (60-e–70-e gg.). Moskva: Nauka, 1976. 199 s.
5. Astaf'ev G. V. Intervencija SShA v Kitae, 1945–1949 / 2-e izd., dop. Moskva: Mysl', 1985. 399 s.
6. Bazhanov E. P. Dvizhushhie sily vneshnej politiki SShA v otnoshenii Kitaja. Moskva: Nauka, 1982. 240 s.
7. Baryshnikov V. N. «Tajvan'skij vopros» v kitajsko-amerikanskih otnoshenijah (1949–1958 gg.). Moskva: Institut Dal'nego Vostoka, 1969. 270 s.
8. Baryshnikov V. N. Amerikanskaja politika vooruzhenija tajvan'skogo rezhima // Problemy Dal'nego Vostoka. 1983. № 1. S. 51-61.
9. Birjukov V. I. Kitajcy v SShA i amerikano-kitajskie otnoshenija na sovremennom jetape. Moskva: Nauka, 1983. 141 s.
10. Buharov B. I. Politika SShA v otnoshenii Kitajskoj Narodnoj Respubliki, 1949–1953. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1958. 242 s.
11. Vasil'ev N. V., Mironenkov E. G. Tajvan'skij faktor v amerikano-kitajskih otnoshenijah // Problemy Dal'nego Vostoka. 1985. № 2. S. 58-64
12. Voroncov V. B. Delo «Amerjejsja» (politicheskie stolknovenija v SShA po problemam Kitaja). Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1974. 208 s.
13. Voroncov V. B. Kitaj i SShA: 60–70-e gody. Moskva: Nauka, 1979. 172 s.
14. Voroncov V. B. Missionery i ih nasledniki: Povороты политики SShA v otnoshenii Kitaja. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1986. 239 s.
15. Gromyko A. A. Vneshnjaja politika SShA: uroki i dejstvitel'nost', 60–70-e gody. Moskva, 1978. 316 s.
16. Denisov V. I. Nekotorye aspekty novej dal'nevostochnoj strategii SShA // Problemy Dal'nego Vostoka. 1983. № 1. S. 10-23.
17. Zanegin B. N. Amerikanskij imperializm i Kitaj // Problemy Dal'nego Vostoka. 1986. № 4. S. 45-59.
18. Zanegin B. N. K voprosu ob osnovah amerikano-kitajskogo sbližhenija // Narody Azii i Afriki. 1976. № 4. С. 32-44.

19. Zanegin B. N. Kitajskaja politika administracii Rejgana // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. 1988. № 12. С. 42-51.
20. Zanegin B. N. Strategija SShA v ATR // Problemy Dal'nego Vostoka. 1988. № 5. S. 18-27.
21. Zanegin B. N. Tihookeanskij aspekt vneshnepoliticheskoj strategii SShA // SShA: jekonomika, politika, ideologija. 1988. № 5. S. 11-18.
22. Ivanjan Je. A. Belyj Dom: prezidenty i politika / 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: Politizdat, 1979. 383 s.
23. Il'in I. A., Laptev V. «Kitajskij faktor» v politike amerikanskogo imperializma // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. 1982. № 1. S. 25-35.
24. Istorija vneshnej politiki SSSR. 1917–1985 gg. V 2 t. T. 2. 1945–1985 gg. / 5-e izd., pererab. i dop., pod red. A. A. Gromyko, B. N. Ponomareva. Moskva: Nauka, 1986. 692 s.
25. Istorija diplomatii. V 5 t. T. 5. Kn. 1 / 2-e izd., pod red.: A. A. Gromyko, I. N. Zemskova, V. A. Zorina i dr. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoj literatury, 1974. 750 s.
26. Istorija diplomatii. V 5 t. T. 5. Kn. 2 / 2-e izd., pod red.: A. A. Gromyko, I. N. Zemskova, V. A. Zorina i dr. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoj literatury, 1979. 766 s.
27. Istorija mezhdunarodnyh otnoshenij i vneshnej politiki SSSR. 1917–1967 gg. V 3 t. T. 3. 1945–1967 gg. / pod obshh. red. V. G. Truhanovskogo. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1967. 510 s.
28. Istorija mezhdunarodnyh otnoshenij na Dal'nem Vostoke. 1945–1977 / glav. red. S. L. Tihvinskij. Habarovsk: Habarovskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1978. 558 s.
29. Kapustin D. T. Tajvan' i Juzhnaja Koreja v kitajsko-amerikanskih otnoshenijah (1969–1979). Moskva: Nauka, 1980. 197 s.
30. Kuz'min V. V. Kitaj v strategii amerikanskogo imperializma. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1978. 271 c
31. Kur'erov V. G. Vneshnetorgovaja politika SShA. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1980. 230 s.
32. Kur'erov V. G. Vneshnejekonomicheskij kurs respublikanskoj administracii. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1987. 176 s.
33. Ledovskij A. M. Kitajskaja politika SShA i sovetskaja diplomatija. 1942–1954. Moskva: Nauka, 1985. 287 s.
34. Likin L. F. Vashington–Pekin: novyj jetap sotrudnichestva. (Ob itogah vizita prem'era Gossoveta KNR Chzhao Czyjana v SShA) // Problemy Dal'nego Vostoka. 1984. № 1. S. 131-136.
35. Lomykin V. P. KNR–SShA: nekotorye itogi i problemy sblizhenija // Problemy Dal'nego Vostoka. 1981. № 4. S. 29-40.
36. Lukin V. P. Aziatsko-Tihookeanskaja strategija: rejganovskij variant // SShA: jekonomika, politika, ideologija. 1983. № 9. S. 7-19.
37. Lukin V. P. Tihookeanskoe napravlenie mezhdunarodnoj politiki // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. 1986. № 11. S. 67-74.
38. Markov A. P. Rol' nevoennyh faktorov v voenno-politicheskoj strategii SShA // Problemy Dal'nego Vostoka. 1988. № 2. S. 74-80.
39. Mezhdunarodnye otnoshenija v Aziatsko-Tihookeanskom regione / pod red. D. V. Petrova. Moskva: Nauka, 1979. 280 s.
40. Mezhdunarodnye otnoshenija v Juzhnoj i Jugo-Vostochnoj Azii i na Dal'nem Vostoke. 1955–1965 / otv. red. M. S. Kapica. Moskva: Nauka, 1978. 269 s.
41. Mezhdunarodnye otnoshenija na Dal'nem Vostoke v poslevoennye gody. V 2 t. T. I. (1945–1957 gody) / red. koll.: E. M. Zhukov i dr. Moskva: Mysl', 1978. 279 s.
42. Mezhdunarodnye otnoshenija na Dal'nem Vostoke v poslevoennye gody. V 2 t. T. II. (1958–1976 gody) / red. koll.: E. M. Zhukov i dr. Moskva: Mysl', 1978. 288 s.
43. Mezhdunarodnye otnoshenija posle Vtoroj mirovoj vojny. V 3 t. T. 1. 1945–1949 gg. / glav. red.: N. N. Inozemcev i dr. Moskva: Politizdat, 1962. 760 s.
44. Mezhdunarodnye otnoshenija posle Vtoroj mirovoj vojny. V 3 t. T. 2. 1950–1955 gg. / glav. red.: N. N. Inozemcev i dr. Moskva: Politizdat, 1963. 743 s.
45. Mezhdunarodnye otnoshenija posle Vtoroj mirovoj vojny. V 3 t. T. 3. 1956–1964. / glav. red. N. N. Inozemcev. Moskva: Politizdat, 1965. 778 s.
46. Mel'vil' A. Ju. SShA – sdvig vpravo? Moskva: Nauka, 1986. 214 s.

47. Mel'nikov Ju. M. Vneshnepoliticheskie doktriny SShA. Proishozhdenie i sushhnost' programmy «novyh rubezhej» prezidenta Dzh. Kennedi. Moskva: Nauka, 1970. 495 s.
48. Mel'nikov Ju. M. Imperskaja politika SShA: istoki i sovremennost'. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1984. 256 s.
49. Mel'nikov Ju. M. Ot Potsdama k Guamu. Ocherki amerikanskoj diplomatii. Moskva: Politizdat, 1974. 367 s.
50. Mel'nikov Ju. M. Sila i bessilie: vneshnjaja politika Vashingtona. 1945–1982 gg. Moskva: Politizdat, 1983. 368 s.
51. Merkulov S. K. Amerikano-kitajskoe sblizhenie (vtoraja polovina 70-h godov). Moskva: Nauka, 1980. 120 s.
52. Mesto Kitaja v global'noj politike SShA / redkol.: V.P. Lukin (otv. red.) i dr. Moskva: Nauka, 1987. 359 s.
53. Mehanizm formirovanija vneshnej politika SShA / otv. red. G. A. Trofimenko, I. T. Podlesnyj. Moskva: Nauka, 1986. 205 s.
54. Mozias P. M. Sovmestnoe predprinimatel'stvo SShA i KNR // SShA: jekonomika, politika, ideologija. 1991. № 9. S. 53-61.
55. Nagornyj A. A. Problema amerikano-kitajskih otnoshenij vo vnutripoliticheskoj zhizni SShA v 60–70 gody: avtoref. dis. ...k-ta ist. nauk: 07.00.05. Moskva, 1978. 25 s.
56. Nagornyj A. A., Parkanskij A. B. SShA i Kitaj: jekonomicheskie i nauchno-tehnicheskie aspekty kitajskoj politiki Vashingtona. Moskva: Nauka, 1982. 218 s.
57. Nagornyj A. A., Cyplakov S. S. SShA–KNR: jekonomicheskoe sotrudnichestvo // SShA: jekonomika, politika, ideologija. 1989. № 6. S. 32-39.
58. Ovinnikov R. S. Zigzagi vneshnej politiki SShA. Ot Niksona do Rejgana. Moskva: Politizdat, 1986. 400 s.
59. Ocherki mezhdunarodnyh otnoshenij v Juzhnoj, Jugo-Vostochnoj Azii i na Dal'nem Vostoke posle vtoroj mirovoj vojny (1945–1955) / red. koll.: G. L. Bondarevskij, M. S. Kapica i dr. Moskva: Nauka, 1975. 400 s.
60. Parkanskij A. B. Jekonomicheskie interesy SShA v Aziatsko-Tihookeanskom regione. Moskva: Nauka, 1983. 208 s.
61. Petuhov V. I., Ragulin G. I. Jeskalacija agressivnosti SShA v Vostochnoj Azii // Problemy Dal'nego Vostoka. 1983. № 4. S. 77-89.
62. Petuhov V. SShA protiv vossoedinenija Tajvanja s KNR // Azija i Afrika segodnja. 1988. № 9. S. 46-47.
63. Petuhov V. Tajvan' i politika SShA v Vostochnoj Azii // Problemy Dal'nego Vostoka. 1987. № 5. S. 71-78.
64. Popov V. K. Proval agressii SShA v Kitae posle Vtoroj mirovoj vojny. Moskva: Gospolitizdat, 1955. 247 s.
65. Sergejchuk S. SShA i Kitaj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1973. 240 s.
66. Sovremennaja vneshnjaja politika SShA. V 2 t. T. 1 / otv. red. G. A. Trofimenko. Moskva: Nauka, 1984. 462 s.
67. Sovremennaja vneshnjaja politika SShA. V 2 t. T. 2 / otv. red. G. A. Trofimenko. Moskva: Nauka, 1984. 479 s.
68. Trofimenko G. A. SShA: politika, vojna, ideologija. Moskva: Mysl', 1976. 376 s.
69. Utkin A. I. Strategija global'noj jekspansii: vneshnepoliticheskie doktriny SShA. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1986. 287 s.
70. Fedulova N. G. Jevoljucija politiki SShA v Aziatsko-Tihookeanskom regione. 70–80-e gody. Moskva: Nauka, 1987. 191 s.
71. Fursenko A. A. Prezidenty i politika SShA. 70-e gody. Leningrad: Nauka, 1989. 292 s.
72. Chetverikov S. B. Kto i kak delaet politiku v SShA. Moskva: mezhdunarodnye otnoshenija, 1974. 238 s.
73. Shaskol'skij N. V. ATR v voennyh planah SShA // Problemy Dal'nego Vostoka. 1987. № 4. S. 70-80.
74. Jakovlev A. N. Ot Trumjena do Rejgana. Doktriny i real'nosti jadernogo veka. Moskva: Molodaja Gvardija, 1985. 416 s.
75. Jakovlev N. N. Prestupivshie gran'. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1970. 352 s.

ANATOLIY V. GONCHARENKO
(*Sumy State University, Ukraine*)

SOVIET HISTORIOGRAPHY OF THE US FOREIGN POLICY
ON THE PRC, 1949–1991

***Abstract.** The article considers the Soviet historiography of the US foreign policy on the China in 1949–1991. He lights main trends of researches in the Soviet historiography. The author gives an analysis of opinions of the Soviet Ukraine researchers on the US foreign policy on the PRC in 1949–1991.*

Over the 50 years, a circle of scientists constantly focusing on the research of the US foreign policy on the China, its principles, priorities and mechanisms has taken shape in the Soviet American studies. Scientists of that time were clamped in the ideological framework, which as a result reflected in historical research. However, this did not prevent historians from exploring current problems and discovering new sources. This influenced the development of American history studies.

To reflect the trends, generalizing and some individual works on this topic are analyzed. The relationship between the ideological climate and orientation in historiography has been established.

Keywords: *USA, PRC, China, foreign policy, American-Chinese relations, historiography.*

Отримано 10.05.2023 р.

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК (UDC) 94(477) "1895/1946"

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.4>

ВЛАСЕНКО В. М., КУРІННОЙ О. С.*

ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ АНДРІЄВСЬКОГО

***Анотація.** Публікація присвячена літературній творчості українського громадсько-політичного діяча, учасника Української революції 1917-1921 рр., одного з лідерів української політичної еміграції в Югославії, письменника і журналіста, уродженця Чернігівщини Василя Васильовича Андрієвського.*

У передмові висвітлено біографію та громадсько-політичну діяльність В. Андрієвського в Україні та еміграції. Зазначено, що донедавна не була відомою його літературна творчість, оскільки свої оповідання він публікував під псевдонімами та криптонімами. Завдяки опрацюванню архівно-слідчої справи В. Андрієвського, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, з'ясовано походження псевдонімів та визначено коло журналів, в яких публікувалися його прозові твори.

Вперше публікуються чотири оповідання В. Андрієвського під псевдонімом «Василь Некрашевич», які надруковані у місячнику письменства, мистецтва, науки і громадського життя «Нова Україна» (Прага, 1923 р., редактори В. Винниченко, М. Шаповал) та ілюстрованому двотижневнику «Світ» (Львів, 1926-1927, гол. редактор І. Квасниця).

***Ключові слова:** Василь Андрієвський, Василь Некрашевич, література, українська політична еміграція, Українська революція 1917-1921 рр., часопис, Югославія.*

Донедавна ім'я Василя Васильовича Андрієвського як літератора і журналіста було невідомим, оскільки його публікації друкувалися під кількома псевдонімами або криптонімами. Немає про нього і гасел в енциклопедично-довідкових виданнях, хоча у 10-х рр. ХХІ ст. у науковій періодиці про українську політичну еміграцію в міжвоєнній Югославії він був одним з головних персонажів [1-8]. І лише завдяки введенню до наукового обігу матеріалів архівно-слідчої справи В. Андрієвського, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, на початку 20-х рр. ХХІ ст. з'явилися перші спеціальні публікації про нього, зокрема, про участь в Українській революції 1917-1921 рр. на Чернігівщині [9], зустрічі з Головним отаманом військ УНР і Головою Директорії УНР Андрієм Лівіцький

* *Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0003-2220-2239.*

Курінной Олександр Станіславович – студент Сумського державного університету

[10], його трудову і громадсько-політичну діяльність [11-12] та літературну і журналістську творчість [13].

Зауважимо, що у науковій літературі є публікація про його батька – відомого українського громадсько-політичного діяча, члена Братства тарасівців, чернігівських товариств «Громада» та «Просвіта» Василя Трохимовича Андрієвського, який у 1907-1918 рр. жив і працював у Кролевіці. У ній подана суперечлива інформація щодо окремих сторінок його біографії, які, за матеріалами архівно-слідчої справи сина, відносяться до Василя Андрієвського молодшого, зокрема щодо керівництва Борзнянською повітовою адміністрацією, участі у I Українському з'їзді в Чернігові у червні 1917 р., у справі організації загону «Українського вільного козацтва» у с. Рожнівка тогочасного Борзнянського повіту, а також авторства публікацій під псевдонімом у чернігівській пресі та інші [14].

Як випливає з архівно-слідчої справи, Василь Васильович Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. (н. с.) в с. Рожнівка Борзнянського пов. Чернігівської губ. в родині службовця. Серед представників цієї родини було чимало священників. Священницьку службу пророкували і Василю Васильовичу. Але після здобуття середньої освіти він відмовився від такої перспективи. Працював агрономом на Трубчевських підприємствах Київського обласного військово-промислового комітету й у лісовому господарстві в Білорусі. Після лютневої революції 1917 р. поринув у громадську роботу, на численних мітингах і зборах агітував спочатку за незалежність України і скликання Українських установчих зборів, брав участь у роботі українських комітетів у Кролевіці, Новгород-Сіверському, Борзні, I Українському з'їзді у Чернігові (делегований Кролевецьким комітетом), був інструктором-організатором Центральної Ради у Сосницькому повіті та керівником Борзнянської повітової адміністрації на початку і наприкінці 1918 р., співорганізатором загону «вільного козацтва» у рідному селі. На початку 1918 р. загинув від рук більшовиків його батько. За часів гетьманату В. Андрієвський був заарештований і запероторений до в'язниці, звідки його звільнили повстанці отамана Ангела під час виступу проти гетьмана у листопаді 1918 р. На початку наступного року він відбув до Києва, де очолив інформаційний відділ Конгресу трудового народу. Там же познайомився з майбутнім Головою Уряду УНР А. Лівичем [15, арк. 15], з яким ще буде мати зустрічі у 1929, 1943, 1945 (двічі) рр.

На початку 1919 р. В. Андрієвський разом із братом Петром та своїм товаришем вирішив виїхати до Австралії, де планував здобути вищу освіту з агрономії. Задля отримання закордонних паспортів вони рушили до Станиславова, а далі транзитом через Будапешт і Загреб потрапили до «республіки Фіуме» (невизнана держава, що прагнула до об'єднання з Італією, нині місто Рієка в Хорватії). Тамтешня влада, підозрюючи новоприбулих у зв'язках з більшовиками, заарештувала їх і відправила до в'язниці в італійському місті Трієст. Після майже трьох місяців ув'язнення їх відправили до Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Королівство Югославія).

Спочатку В. Андрієвський жив у містах Блед і Птуй (Словенія), з 1921 р. – у сербському місті Валево, а з 1923 р. – в Белграді. Був службовцем у кількох

компаніях з будівництва залізниці та туристичній фірмі «Путник». У столиці знайшов групу однодумців, з якими вирішив заснувати белградську філію Українського товариства «Просвіта» в Загребі (УТП, діяло з 1922 р.). Згодом белградська філія перетворилася на централю. У 1926-1928 рр. В. Андрієвський був секретарем управи УТП в Белграді. Але через непорозуміння між членами управи на політичному ґрунті, коли одна її частина підтримувала Є. Петрушевича, а інша С. Петлюру (згодом А. Лівіцького), з товариства вийшла група її членів і заснувала Українську громаду в Белграді. Весь час існування нової організації В. Андрієвський належав до її керівного складу, а в 1932-1939 рр. очолював її. Українська громада орієнтувалася у своїй діяльності на Уряд УНР в еміграції. Напередодні її утворення В. Андрієвський листовно налагодив зв'язок з членами уряду Іларіоном Косенком (адміністратор друкованого органу Уряду УНР в еміграції паризького тижневика «Тризуб») та Олександром Шульгиним (міністр закордонних справ УНР), а через них з представником військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині Василем Филоновичем. В. Андрієвський брав активну участь в емігрантському об'єднавчому русі, був делегатом від українських організацій Югославії на I конференцію української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі, а також членом управи Союзу українських організацій Югославії.

Наприкінці 1941 р., коли Сербія вже перебувала під німецькою окупацією, нова влада дозволила відновити діяльність УТП в Белграді. В. Андрієвський увійшов до його управи. Після прибуття до Белграда українського письменника Юрія Косача, який ініціював створення місцевої редакції німецького «Інтеррадіо», майже вся управа УТП перейшла на роботу до неї. Оскільки В. Андрієвський мав літературний хист і добре володів українською мовою, то став коректором і диктором. Він погодився на роботу в редакції з кількох причин. По-перше, не хотів бути мобілізованим до «Русского охрального корпуса», куди вербували майже всіх емігрантів, по-друге, вбачав у цьому можливість боротися проти радянської влади не зброєю, а словом, по-третє, через матеріальну скруту.

В середині лютого 1942 р. уся редакція була передислокована до Берліна. Там В. Андрієвського перевели до редакції (з такими ж функціями) «Вінети» – підрозділу Міністерства пропаганди Німеччини. Невдовзі українську редакцію «Вінети» очолив Микола Лівіцький (майбутній Президент УНР в екзилі, син Андрія Лівіцького). Влітку 1943 р. В. Андрієвський і М. Лівіцький відвідали Вінницю, де німецька влада за допомогою місцевого населення виявила місце поховання жертв більшовицького терору кінця 1930-х рр. («Вінницька трагедія»). Підготували репортаж, який згодом транслювався на радіо кількома мовами.

У червні 1945 р. В. Андрієвський разом з дружиною повернувся до Югославії, жив у м. Баня-Лука, де знову долучився до українського руху. У 1946 р. взяв участь у створенні громадської організації «Українська народна рада», був секретарем її управи, організовував різноманітні культурні заходи.

Восени 1946 р. ним зацікавилася радянська спецслужба СМЕРШ («Смерть шпионам»). Його було заарештовано, а на початку наступного року етаповано до Києва, де 7 квітня 1947 р. за статтями 54-4 та 54-11 Кримінального кодексу УРСР засудили до 10 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі з конфіскацією

належного йому майна [15, арк. 176]. Подальша доля Василя Васильовича Андрієвського невідома. У 1996 р. в Україні він був реабілітований.

Донедавна діяльність В. Андрієвського на ниві красного письменства та журналістики не була відомою. Завдяки архівно-слідчій справі стали відомі його псевдоніми, що дозволило з'ясувати періодичні видання, на сторінках яких публікувалися його літературні твори (оповідання) та журналістські матеріали (статті, повідомлення, репортажі, хроніка тощо).

Перші проби пера В. Андрієвського припадають на період напередодні Першої світової війни, коли на сторінках київських часописів «Огни» та «Маяк» були опубліковані невеличкі оповідання під псевдонімом «Юрась». Під час Української революції 1917-1921 рр. його статті за підписом «Анський» або «Анський» публікувалися на шпальтах «Черниговской земской газеты» та кооперативного часопису «Муравейник-Комашня». В емігрантський період свої праці він підписував псевдонімами «Некрашевич», «В. Некрашевич», «Василь Некрашевич», «Анський», «В. Анський» та криптонімами А., В., В.А.

Після проведеної генеалогічної розвідки вдалося з'ясувати, що прізвище Некрашевич належить прадіду В. Андрієвського по батьківській лінії – Луці Івановичу Некрашевичу, який народився у с. Вишеньки, нині Бориспілького р-ну Київської обл., закінчив Києво-Могилянську академію та більше 40 років був священником у с. Рожнівка Борзнянського пов. Чернігівської губ. [16, с. 642-643]. Крім того, уродженцем с. Вишеньки був Іван Георгійович Некрашевич (1742-?) – відомий український поет, драматург і проповідник другої половини XVIII ст. Його вірші вважаються пам'ятками української мови [17-18]. Можна припустити, що на честь одного з Некрашевичів Василь Андрієвський обрав собі такий псевдонім при публікації своїх художніх творів.

Літературні та публіцистичні твори В. Андрієвського друкувалися у таких виданнях, як «Нова Україна» (Прага), «Гуртуймося» (Прага, Софія), «Тризуб» (Париж), «Діло», «Наша бесіда», «Нові шляхи», «Світ», «Чар-зілля» (Львів) [15, арк. 53], а у 1932 р. у львівському видавництві «Русалка» побачила світ комедія на одну дію «За кулісами театру» його авторства.

Нижче публікуємо чотири оповідання В. Андрієвського. Перше і друге були надруковані у часописі «Нова Україна» (Прага), третє і четверте – часописі «Світ» (Львів). Повністю збережено лексичні і правописні особливості текстів.

Література і джерела

1. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. 2011. № 1. С. 123-136.
2. Власенко В. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») // Величина малих язичких, књижевних, културних и историјских традицијах [Електронски извор]: зборник радова. Нови Сад: Филозофски ф-т, 2012. С. 95-105.
3. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016. № XLVIII. С. 25-49.

4. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922-1941 рр. (організаційна структура) // Русинистичні студії. Нови Сад, 2017. № 1. С. 97-112.
5. Гула О. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918-1941 рр.) // Часопис української історії. Київ, 2018. Вип. 37. С. 30-38.
6. Власенко В. Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою // Україна дипломатична. Київ, 2019. Вип. XX. С. 132-140.
7. Власенко В.М. Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії // Русинистичні студії. Нови Сада, 2020. № 4. С. 23-37.
8. Власенко В. Сто років на культурно-просвітній ниві (До історії Українського товариства «Просвіта» в Загребі) // Українці Хорватії. Матеріали та документи. Книга п'ята. Загреб: Укр. культ.-просвітне т-во «Кобзар» в Загребі, 2022. С. 17-52.
9. Власенко В. Курінної, О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського) // Сумська старовина. 2021. № LVIII. С. 18–24.
10. Курінної О. До біографії Василя Андрієвського (трудова і громадсько-політична діяльність) // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи: матеріали ІХ Всеукр. наук.- ракт. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.). Суми, 2022. С. 94–100.
11. Курінної О. Василь Андрієвський й Андрій Лівіцький: зустрічі в еміграції // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : Міжнар. наук. конф. (СумДПУ ім. А. С. Макаренка м. Суми, 11–12 листоп. 2021 р.). У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 66–68.
12. Власенко В. Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи) // Славистика. Београд, 2022. № XXVI (2). С. 50–57.
13. Власенко В. Василь Васильович Андрієвський як літератор і журналіст // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнар. наук. конф. (СумДПУ ім. А. С. Макаренка м. Суми, 11–12 листоп. 2021 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 41–44.
14. Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 9. С. 168–180.
15. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 6, оп. 1, спр. 73081фп, 185 арк.
16. Рожновка // Чергниговские епархиальные известия. 1868. Ч. 13. С. 642–643.
17. Кістяківська Н. Твори Івана Некрашевича (Розвідка й тексти). Київ, 1929. 35 с. (Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. 2. Вип. 1: Сатиричне та побутове письменство XVIII в.).
18. Шевчук В. Іван Некрашевич, його вірші та діалоги // Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2 кн. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, 2005. С. 608–616.

References

1. Vlasenko V. Ukrainiska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkoho «Tryzuba») // Kyivska starovyna. 2011. № 1. S. 123-136.
2. Vlasenko V. Shevchenkivski sviata mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy paryzkoho tyzhnevyka «Tryzub») // Velichina malikh jezichkikh, knizhevnikh,

kulturnikh i istorijskikh traditsijakh [Elektronski izvor]: zbornik radova. Novi Sad: Filozofski f-t, 2012. S. 95-105.

3. Vlasenko V., Huzun V. Natsionalno-demokratychnе seredovyshehe mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy // Sumska starovyna. 2016. № XLVIII. S. 25-49.

4. Vlasenko V. Ukrainske tovarystvo Prosvita v Zahrebi u 1922-1941 rr. (orhanizatsiina struktura) // Rusynstychny studyi'. Novy Sad, 2017. № 1. S. 97-112.

5. Hula O. Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi SKhS/Iuhoslaviia yak chynnyk zberezhennia natsionalnoi identychnosti (1918-1941 rr.) // Chasopys ukrainskoi istorii. Kyiv, 2018. Vyp. 37. S. 30-38.

6. Vlasenko V. Mizhvoienna ukrainska politychna emihratsiia v Yuhoslavii: vidnosyny z vladoiu // Ukraina dyplomatychna. Kyiv, 2019. Vyp. XX. S. 132-140.

7. Vlasenko V.M. Teatralne mystetstvo v seredovyshechi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii // Rusynstychny studyi'. Novy Sada, 2020. № 4. S. 23-37.

8. Vlasenko V. Sto rokiv na kulturno-prosvitnii nyvi (Do istorii Ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Zahrebi) // Ukraintsi Khorvatii. Materialy ta dokumenty. Knyha piata. Zahreb: Ukr. kult.-prosvitnie t-vo «Kobzar» v Zahrebi, 2022. S. 17-52.

9. Vlasenko V. Kurinnoi, O. Vasyl Vasylovych Andriievskiy v Ukrainskii revoliutsii 1917–1921 rr. na Chernihivshchyni (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Vasylia Andriievskoho) // Sumska starovyna. 2021. № LVIII. S. 18–24.

10. Kurinnoi O. Do biohrafii Vasylia Andriievskoho (trudovyi shliakh i hromadsko-politychna diialnist) // Suspilno-politychni protsesy v Ukraini ta sviti: istoriia, problemy, perspektyvy: materialy IX Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 29 kvitnia 2022 r.). Sumy, 2022. S. 94–100.

11. Kurinnoi O. Vasyl Andriievskiy y Andrii Livytskyi: zustrichi v emihratsii // Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii : Mizhnar. nauk. konf. (SumDPU im. A. S. Makarenka m. Sumy, 11–12 lystop. 2021 r.). U 2 ch. Ch. 2. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. S. 66–68.

12. Vlasenko V. Vasyl Andriievskiy – hromadsko-politychnyi diiach ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy yoho arkhivno-slidchoi spravy) // Slavystyka. Beohrad, 2022. № XXVI (2). S. 50–57.

13. Vlasenko V. Vasyl Vasylovych Andriievskiy yak literator i zhurnalist // Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii: materialy V Mizhnar. nauk. konf. (SumDPU im. A. S. Makarenka m. Sumy, 11–12 lystop. 2021 r.). U 2 ch. Ch. 1. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. S. 41–44.

14. Demchenko T. Vasyl Andriievskiy: shtrykhy do biohrafii // Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: zb. nauk. pr. Kyiv, 2013. Vyp. 9. S. 168–180.

15. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 6, op. 1, spr. 73081fp, 185 ark.

16. Rozhnovka // Chergnigovskie eparkhial'nye izvestiya. 1868. Ch. 13. S. 642–643.

17. Kistiakivska N. Tvory Ivana Nekrashevycha (Rozvidka y teksty). Kyiv, 1929. 35 s. (Pamiatky movy ta pysmenstva davnoi Ukrainy. T. 2. Vyp. 1: Satyrychne ta pobutove pysmenstvo XVIII v.).

18. Shevchuk V. Ivan Nekrashevych, yoho virshi ta dialohy // Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI-XVIII st.: U 2 kn. Kn. 2. Rozvynene baroko. Piznie baroko. Kyiv, 2005. S. 608–616.

*Василь Некрашевич***ДІВЧИНА В БІЛИМ ЗОДЯЗІ**

(Спогад)

Нас було троє в камері, й ми жили цілком окремим, своїм життям у цій в'язниці, бо ми були чужинці здалека. Тут були: Італійці, Німці, Серби, Хорвати, Словінці й Маляри, але нас, Українців, було лише троє, і тому до нас усі відносилися з цікавістю і при першій нагоді зазирали в маленьке віконце в наших дверях, або зупинялися перед вікном під час гулянки на малому дворіщі біля в'язниці, при чому вартовий одганяв зараз же всіх, хто тільки на хвилину зупинявся біля нашого вікна.

Але нас ніколи не пускали туди, у той двір. Ми не мали щастя ходити там із одного кінця у другий, як ходять цілою юрбою вони, сміючись і балакаючи різними мовами, або ходячи в похмурій задумі, як звичайно ходить один Хорват-учитель, котрого обвинувачують у якійсь змові проти місцевої влади. Декілька Сербів ходить широкими, непохалиливими кроками взад та вперед, мало балакаючи між собою й похмуро дивлячись кудись уперед себе. Вони нагадують мені чомусь гірських орлів, котрих спіймали й посадили, приборканих до клітки, без даху, але за те добре обгородженої з усіх чотирьох боків.

Я маю одного приятеля-Німця, колишнього торговця, котрий сам гаразд не знає, за що сидить, як, наприклад, не знаємо й ми, й на його уже старечім обличчі, звиклім до іншої обстанови та життя, помітна одна й та сама німа уга, а коли звертається бува до нас, то — запит німий і з примішкою душевного болю. Він завжди, коли буває на дворіщі, на часок підходить до нашого заграбованого вікна і промовляє декілька німецьких речень. Він знає, що ми майже не знаємо його рідної мови, але він не знає й не розуміє ніякої іншої, крім своєї, німецької, й тому наші балачки дуже короткі. Але досить того, що ми обмінюємося співчуттям, і вираз наших обличчя говорить йому про це більш, аніж наші короткі слова.

— Шлехт, зер шлехт! ... — промовляє він до нас і похитує посивілою головою

— Я, я... — відповідає на це йому хтонебудь із нас, і ми теж похитуємо головами. Ми знаємо, що він багата людина, що має свій будинок і крамницю, що в нього десь там є жінка й діти, але вони нічого не можуть учинити, поки не надійде черга на розбір і його справи. І так сидить уже другий місяць, як і сотки інших, заарештованих нашвидку окупаційною владою.

Деякий час ми стоїмо мовчки, думаючи кожний про свою гірку долю, й коли до нього підходить вартовий, він повагом і покійно відходить од вікна та з сумним виглядом продовжує свій прохід дворіщем, поки не мине час гулянки.

Так буває тоді, коли випускають на гулянку котрунебудь із камер, де сидять інтелігентні в'язні, але вигляд цілком міняється, коли, з галасом і криком, цей невеличкий дворик наповнюється дикою юрбою контрабандистів, кишеньківців та різних інших представників портового міста. Найжвавіше почувають себе Італійці

— вони підплигують, хутко жестикулюють руками, і, за іграшки, збивають один на одному шапки. Наше вікно в таких випадках негайно густо обсаджують, бо найхоробріші вилазять навіть на лутки, держучись за ґрати, і зрозуміло, що в таких випадках уже мало помагає навіть авторитет вартового.

— Здорово, товариші! — кричить насамперед Хорват, колишній полонений у Росії.

— Дайте цигарку, тютюну, сірників! — лунає зараз же з різних боків і різними мовами.

Цигарки й тютюн — це найпекучіші речі в в'язниці, і ми також страждаємо від недостачі їх, як і багато інших. Щоб не допустити до цих прохань, і щоб хоч трохи відучити цю настирливу юрбу від вікна, ми взяли собі звичку починати першими прохати в них закурити, бо завважили, що це має магічний вплив — юрба зараз же зникає від вікна, а ми сидимо і з заздрістю дивимось на цих щасливих, що мають змогу рухатись не лише по вузькій камері, а й там, на дворищі. Чому нас не пускають туди — ми не знаємо. Знаємо, що нас арештовано й посаджено сюди на донос російського офіцера, знаємо, що нас обвинувачують, завдяки „братній допомозі” Росіянина, в большевизмі, але й цього не досить усе ж таки, щоб нас замкнути в тісну камеру, де сидимо ось уже третій місяць, і нас досі ні разу не пустити хоч на декілька хвилин на той дворик. І нас налючує та ображує, коли часом буває з'являється в віконці дверей чиянебудь пика й потім чуємо балачку в коридорі, з котрої розуміємо лише те, що ми „важні большевики” ... Коли настрій буває особливо кепський, тоді хутко підходиш до того віконечка й говориш із обуренням та злістю:

— Неправда, ми не большевики — ми Українці! ...

Але одного разу надійшла переміна в життю в'язниці, і ми цілих два тижні не бачили на дворищі жадного в'язня на гулянці. Лише вартові, котрі мінялися що дві години і служили нам за годинник, куняли по черзі на сонці, або ходили по дворищу, апатично поглядаючи на заграбовані вікна, де сиділи теж люде, що таксамо нудилися, як і вони, та лічили години, лише кожний по-своєму — вартові до переміни варті, а в'язні до обіду та до смерку, коли можна буде віддатись у обійми сна й забути про нудне життя. Ми не могли собі пояснити, чому не пускають нікого більше на гулянку й навіть перестали водити в'язнів на суд, що теж ми завважили, бо вони завжди проходили мимо наших дверей. І лише пізніше ми довідалися, що у в'язниці між в'язнями появилася була якась заразлива хвороба, але яка саме, так і не вдалось нам дізнатися.

І життя зробилося ще нуднішим, ще тяжче було дивитися на зелений горбок за стіною в'язниці, на п'ятиповерховий будинок за ним і на клаптик чистого італійського неба, котрий було видно з вікна... Сонце зазірало в нашу камеру лише над вечір, бо наш бік в'язниці був на захід, але ми бачили, як ясно воно ссяло на стінах будинку, бачили, як на наших очах зазеленів горбок, як зацвіли на ньому дерева, й як буяла весняна краса та життя там, за кам'яним муром.

Ми знаємо, що в далекій нашій батьківщині в цей час пробуджується від сну природа, що там лише тепер тільки почали гомоніти скрізь весняні струмочки, але тут уже пишалися рожевим квітом міддали, вже розцвіла повним квітом природа й її

пестило блакитне небо та ніжно цілувало непекуче ще сонце. І, дивлючись на цей зелений горбок та на високі мури будинку, ми найшли свою втіху й розвагу. Та хибі самі лише ми?! Ні, її знайшли майже всі в'язні трьох поверхів західної частини нашої в'язниці.

Ніхто з нас ізблизька не знав цієї дівчини, й ми не знали гаразд її віку, бо будинок був аж там, за горбком, а з нас ніхто не мав тут бінокля. Можливо, що їй було яких п'ятнадцять років, можливо, що й двадцять, можливо, що вона була вродлива, а можливо, що й ні — цього з нас ніхто не знав, як ніхто не знав і того, хто вона, якої нації й що робить. Цього не знали, та й не потрібно було знати. Ми знали лише те, що в одному з вікон третього поверху майже що-дня з'являється дівчина в ясному весняному вбранні з темним коротким кучерявим волоссям. Вона читала, сидючи біля вікна або дивлячись на в'язницю...

Нам здавалося, що вона дивилася на в'язницю, й навіть більше, — нам здавалося, що вона дивиться якраз на наше вікно й бачить когось із нас... А в душі тоді ж немов хтось говорив, хтось нашіптував: вона дивиться просто на тебе й лише для сього з'являється що-день біля свого вікна...

І я певний, що так думав майже кожний із тих, хто дивився з котрого-небудь вікна наших трьох поверхів на неї, хоча вона в дійсності, може, дивилася кудись поза нашу в'язницю на широкі блакиті моря. А, може, дивилася і на в'язницю — може, її цікавили заґратовані вікна та невиразні обличчя людей за тими ґратами. Можливо й те, що з нас трьох ніхто навіть не подивився б на неї, зустрівши на вулиці, але та психіка, що виробилася у нас за час нудного сидіння, робила своє. Вона була для нас ясною зорею, ми, кожний по-своєму, були в неї закохані.

Але бували дні, коли вона чомусь не з'являлась біля свого вікна, й тоді здавалося, що не такий ясний уже той клаптик неба біля будинку, і що наша камера зробилася ще темніша та ще з дебелишими ґратами на вікні, а вираз наших лиць робився ще похмурніший, і очі мимохіть журно, з німим питанням, дивилися на таємниче вікно на третьому поверсі. Ми силкувалися сховати один од другого наші почуття, але в такі дні вони особливо яскраво вимальовувалися на наших обличчях, і я ловив себе, наприклад, на тім, що декілька хвилин перед сим таксамо сидів біля вікна та з тугою дивився перед себе, як сидів оце тепер мій товариш.

Але за те, як же бучно й голосно зустрічала її другого дня наша сторона в'язниці та як ми, кожний по-своєму, висловлювали свої почуття з приводу її появи. Ми махали з вікна хусточкою, Італійці в сусідній камері починали голосно виспівувати свої палкі пісні, а з горішньої камери, де сиділи представники портового плебейства, лунав сміх, жарти й не занадто цензурні викрики. Вони теж раділи їй, але по-своєму... І ці вульгарні викрики та жарти нас ображували й викликали такі почуття, немов би хто ображав наших жінок або взагалі людину, котру безперечно шануєш і поважаєш. І нам було приємно, коли вона в таких випадках зникала з вікна, — це втихомирювало наші ображені почуття.

Доля чомусь не судила, щоб ми розпитались і довідалися хоч що-небудь про нашу зорю, як це вирішили ми ще в в'язниці. По перегляді нашої справи нас негайно випроваджено через кордон до сусідньої держави...

Від того часу вже минули роки, але в душі, поруч із тяжким спомином про загублені дні в'язничного життя, вириває ясним спогадом і вона, та, котру ми любили якимсь особливим ніжним коханням. Коли часом смуток обгортає самотню душу, якось мимоволі згадаєш цю пригоду, згадаєш ту зіроньку, що так полегчувала нам нудні дні неволі, й перед очима встає зелений горбок із розцвілими мігдалами, клаптик чудового італійського неба й кучерява дівчина в білім веснянім зодязі в далекому вікні високого будинку...

Некрашевич В. Дівчина в білім зодязі (спогад) // Нова Україна. Прага, 1923. Ч. 9. С. 40–43.

Василь Некрашевич

Ї ІМ'Я

Е, довго, синку, сидимо ми отутечки, слухаючи, як плещеться тихе море, але мій молодий пан не хоче, видко, ще спати, бо його очі мрійно дивляться на величезний простір неба, і він у-ряди-годи прислухається до ледви помітних шумів у гущавинах нетрів.

Слухай, слухай, мій синку, бо вони мої рідні старі нетри особливо таємничі сьогодні у своїй тишині, і такими їх найбільше любить твій старий Гекоба. Побачиш, що не помилився я, кажучи тобі, що після того, як бліде чоло місяця сховається за верхів'я отих бананів, що поруч дебілої, похиленої від старости літ пальми, ти почувеш, мій синку, як загомонять ураз усі нетри, від найтоншої стебелинки, до стрункої й гордої пальми. Почувеш, дитинко, як застогнуть у шаленій боротьбі з вітром верхів'я дерев, а срібно-блакитна блискавиця проріже темряви гущавини та пополахає її переляканих мешканців...

А ранком тебе знову розбудить пробудження буйного життя в нетрах, бо всі вони – від найменшої комахи, до гордого лева та велетня-слона, – будуть радіти, що знову встає сонце і пролетіло те страхіття, в передчутті котрого тепер так тихо й мертво в нетрах.

І я знаю, синку, що ти не хочеш іти тепер до хати, а будеш прохати старого Гекобу, щоб він розказав тобі щонебудь про таємниче життя в тих гущавинах. Але Гекоба не буде розповідати сьогодні своєму малому господареві й синові ні про смішну малпу, що гойдається висячи на своєму хвості, гризучи солодкий банан, ні про сердитого, жовтого kota, котрий бавиться зо своїми котятами, а розкаже йому одну гарну казку, котра стане мойому панові колись рідніша від усіх пригод у таємних нетрах, про котру вже чув ти стільки разів од твого Гекоби. Тому пильно слухай, мій синку, що розкаже тобі старий слуга твого батька.

Я ще ніколи тобі, дитинко, не розказував про це, бо був ти ще занадто молодий і не зрозумів бо старого Негра. Але й тепер я не скажу тобі всього, бо я вірно виконую заповіт мого пана й чую, як инколи ночами він приходить до свого єдиного сина й дивиться, чи вірно служить його колишній слуга молодому панові. От же слухай!

Так казав мені колись твій батько, а мій господар. Часом ми сиділи з ним у вечори отак біля цієї хати, як сидимо це тепер із тобою. Тоді вже не було твоєї бідної матері — вона зів'яла тут незабаром, як приїхала, через півроку після твоєї появи на світ. Вона навіть року не витримала цього палкого неба, цих густих туманів, що стелються часами від моря й цілу пущу закутують у сиву млу, перетворюючи її в дійсне море туману. І вона згасла тут, мій синку, зів'яла в журбі за рідним краєм, чи, може все пережите в минулому – знищило її кріккі сили, а, може, спалило її наше вогняне сонце, бо її не захищила від нього темна шкіра, як твого старого слугу, й не діставала вона навіть того загару, котрий маєш ти, мій синку, на своєму чолі...

І от раз сиділи ми з твоїм батьком, а моїм господарем, отут під хатою й мовчки слухали, як гомонять вечірніми згуками навкруги нас безмежні нетри, та дивились, любуючись, на синій захід неба, усіяний рукою вищого над нас незчисленним сяйвом зір, що створив він у ознаку своєї величезности й міці. Того разу не світив іще вічний сторож нетрів, як світить він ось тепер, й не мережив перед нами трави визерунками від верхів'я дерев та струнких пальм, як мережить оце ось переді мною. А того разу лежали лише скрізь густі тіні й невиразно темніли в загальнім мороці густі нетри. І ми сиділи отак, мій синку, сиділи отут обидва — твій батько й я, його вірний слуга, бо ти ще був тоді зовсім малий і спав у своїй колисці там — у хаті, і він сказав мені:

— Чуєш друже, - він казав мені инколи «друже», - і сказав мені знову саме того вечора. О, я добре ще пам'ятаю все, бо моя стара голова ще не зрадила мене, так, як починають уже инколи зраджувати оці руки. І він сказав мені: — Чуєш, друже мій, недоля занесла нас обох у ці пущі, тебе, обездоленого сина свого чорного народу, котрому ти робив добро, й котрий сам оддав тебе гнобителям, і мене, білого втікача, чи, може, теж вигнанця з своєї батьківщини. І спільна недоля з'єднала до купи білу й чорну людину, й ми, друже, не маємо нічого більше тут, на вигнанні, крім нашого сина. Кажу — нашого, бо й ти, Гекобо, любиш його не менше, ніж я, його рідний батько.

І я поцілував йому руку, твому батькові, а мойому панові і другові. А він казав далі:

— Ти знаєш, Гекобо, що туга, невміруща й сильна, як демон, впилася мені в серце, смокче його кров, винищує мої сили і крок за кроком веде мене туди, куди пішла вже раніш моя Галина... Ти знаєш, що моя батьківщина, як божа кара, лежить, гарячим тавром у мене на серці й то кличе мене, то проклинає, й я чую той голос, чую тяжкий стогін тих братів, що полили своєю кров'ю ненаситну нашу землю, котра стала протягом віків од того мастка й чорна... Я чую, як кричить мені та кров із докором і прокляттям: «Зраднику, ти втік, ізлякавшись смерті; з борця зробився боягузом, зрадником!»... І коли цей голос починає лунати дужче й дужче, я кидаю тоді все й тікаю в нетри... Але ти знаєш, друже, я кажу тобі, що не втікач і не зрадник я. Я все віддав своїй жорстокій батьківщині й бажав умерти й оддати їй останнє, що ще лишилося в мене, але не винен у тому я, що не взяла вона мого життя, а тільки виссала потроху все — і сили й віру, і отруїла найтяжчою отрутою мою зпопелілу душу... Чого треба їй од мене, чому не дасть вона мені спокою й тут,

у цих гушавинах. На що кличе ще й за що клене мене. О, друже мій, яка жорстока моя батьківщина й як тяжко бути її вірним сином...

І я, синку, бачив у п'їтмі, як закрив він руками своє змучене чоло. Я ніколи не бачив, що сльози котились мені по щоках затуманюючи мойому зорові й постаті дерев і ясність зір он там, над нетрями. А через мент він говорив знову і вже без давнішої муки у тремкому голосі.

— Я не вернусь туди ніколи вже... Там залишив я своє життя, свою душу, я тут лишу своє вбоге тіло, бо тужно буде спати без мене в чужій землі моїй бідній Галині... Але, Гекобо, не зрадник я ще й тому, ще й тому, що я маю сина, й він піде колись туди, замість мене, щоб покласти рідному краєві все, що має, як поклав раніш усе на той кривавий вітвар його батько і клали колись давно його прадіди. І чуєш, друже, коли журба й туга доб'ють останні мої сили, й коли ти закопаєш мене в землю разом із тією, котру ми поховали удвох із тобою, — візьми тоді мого сина і служи йому так щиро, як служив ти його матері й мені... Ти чув, Гекобо, від мене про мій несчасний край, про мою далеку батьківщину. Влий, Гекобо, в його молоде серце ту любов, котрою горів і жив його батько, любов до свого народу, до своєї обездоленої батьківщини. Намалюй йому, Гекобо красу нашого краю, розкажи йому про юнацьку боротьбу його прадідів і навчи його палке серце любити те, де чекає його мука, й тяжка, жорстока боротьба. І коли буде він ще дитиною, розкажи йому, Гекобо, про безмежні блакитні степи, про сині могили на морі цих степів і про мої рідні села з мрійними садками побіля низеньких білих хат. Розкажи йому, друже, замість казок, про те, як гомонить старий наш батько сивий, обливаючи круги золотoverхої нашої столиці, розкажи, як шумлять і піняться пороги, свідки минулої нашої слави, але ніколи, чуєш, Гекобо, ніколи не назви ім'я його батьківщини... І лише, коли побачиш, що він виріс в міцного юнака, коли побачиш, що згідний він піти на все за неї, тоді, Гекобо, назви йому святе ім'я, скажи йому, як зветься його рідний край і скажи йому, що не лише за прагнення до волі батьківщини нас мордували і гнали на чужину, але й за те саме, святе для нас, ім'я нас катували вороги, і що від цього воно зробилося для нас ще дорожче, ще більше стало символом у житті її синів!...

Так говорив мені того вечора твій батько, а мій єдиний пан і друг. І он там, під тими пальмами, де так ясно падає промінь місяця, там між квітками, два хрести і дві могилки. Там сплять, відпочиваючи, потомлені в житті твій батько і твоя мати. І вони лишили своєму старому Гекобі свого малого сина, лишили йому свою святу любов до рідного краю, про котрий, тобі, дитино, розкаже ще багато разів старий Гекобо, аж поки виростеш і ти, та зробишся сильним юнаком, яким був колись і твій батько. Тоді, синку, Гекоба, приготує тебе в далеку дорогу та скаже тобі її ім'я, ім'я твоєї батьківщини, котру любив так усім своїм серцем твій батько.

Некрашевич В. Її ім'я // Нова Україна. 1923. Ч. 10. С. 47–50.

Василь Некрашевич

ЧЕРНЕЧИЙ СКАРБ

Нарис

Стояли на березі гірської річки і мовчки довго дивилися вгору на скелі по той бік. Обидва чорняві, кремезні, в убогій зодязі і старих картузах на головах. Мали в собі щось те невловимо характерне, почому можна завжди розпізнати емігранта, якому не занадто привітно посміхалася доля під чужими стріхами негостинних осель.

— Височенько! ... — нарешті промовив Іван.

Мав за плечима довгу, змотану, мотузяну драбину та мішок з харчами.

Сергій перекинув на друге плече клунок з різним приладдям, задумливо сплюнув у бурхливі хвилі річки і відповів:

— Поспитаємось. Може якимось і доберемося. Ходім, пошукаємо броду, щоби перебраться на той бік.

Та темна пляма печері на високому виступі скелі над річкою була їхньою давньою мрією, а тепер стала метою, до котрої прагнули, котру рішили досягти хочби і з ризиком для життя. Небезпека для життя! ... Яка дурниця. Скільки разів вони ще там, на далекій Україні, дивилися в очі найбільшій небезпеці, скільки разів кидалися у нерівну боротьбу з ворогом, ніколи не думаючи про холодні обійми тієї невмолимої бабусі, що звалася — смерть. А роки прогнання?! За них так обридло життя, так обридла тяжка боротьба за шматок хліба, твердого сербського хліба, помішаного з кукурудзою. Їм чомусь особливо нещасливилося в житті, немов якесь прокляття гналося скрізь за ними та коверкало всі їхні життєві пляни. І це спільне неведіння сполучило в тісне побратимство двох товаришів, зробило їх нерозлучними в житті, з спільними завжди думками і жаданнями.

Перебрили річку, сіли біля холодного струмика, щоб трохи перекусити та відпочнути від довгої ходні між горами. Іван налив чарку горівки:

— Дай Боже, щоб здійснилася наша мрія! — випив раптом всю і скрутнув головою: — Кріпка бісова...

— Не чудо, — майже чистий спирт, — зауважив Семен і налив собі: — Дай, Боже! — Закусували і говорили про скарб. Про те, що в тій печері цей мітичний скарб дійсно існує, — не мали сумніву, бо занадто яскраво говорили уже перекази, як там за часів Турків ховалися сербські черці з недалекого монастиря та як одного разу віднесли туди свій скарб, а після були усі замордованими при несподіванім наскокові ворога на монастир. Переказували навіть люде, що колись одному смільчаківі пощастило спуститись на мотузку до печери, але він повернувся назад з метелями в голові і лише розповідав про якийсь кістяк. Кажуть, що йому помішалася у голові від ляку, бо довго гойдався на шнурі над прірвою, не вміючи злізти на гору, і колиб не зачепився був, падаючи, за гиллі дерева, швидкі хвилі річки перемилиб в холодній воді його кісточки...

— Головне добратись, а там він не мине наших рук. Ех, і заживе тоді, Семене, трясця його матері! Підемо в кращий ресторан, звісно зодягнувшись перше

по людськи, напемося, а потім уже будемо думати, як ліпше виконати наші різні життєві пляни.

— І ти ще маєш сумнів у те, що ми туди доберемося?! — промовив з докором Семен. — Доберемося, брате, і чернечий скарб заберемо на злість братушкам Сербам!

— Ну, ходім! Балачки балачками, а часу не треба гаяти.

Скоро почали дертися в гору, чіпляючись за камені, кущі та дерева. Тяжка була ця мандрівка і вимагала вона уваги та пильнування за кожним кроком, щоб не зірватись на долину та не полетіти стрімголов до річки під ногами, в долині провалля. Так дісталися до продовговатого вузького карнизу на скелі, де могли відпочати. Перед ними, внизу, відкривався краєвид вузької долини, яку притисли з двох боків високі гори, мигтіла на сонці покручена смуга річки, манячили в далечі сірі руїни старинного монастиря і пекло, мерехкотіло сонце...

Невисоко над самими головами була печера. Її з одного боку загорожував виступ скелі, а з другого плющ, що поліз між дрібними розщілинами, сплів густу зелену завісу і наполовину закривав собою вхід до неї. Згори нависла скеля, велетенською сірою глибою випнула вперед і затулила собою горішню частину невисокого входу.

Стояли на вузькому карнизі, щільно притулившись до голого каміння і дивились вгору. Лише тепер розуміли усю трудність свого завдання. Вона була ось тут, над головою, але дістатися до неї з цього карнизу, злізти по гладкому камені, або прикріпити якусь примітивну драбину не було жадної можливості. А почуття висоти, прірви під ногами, — віднімало певність в руках, лоскотало під колінами і викликало під серцем якесь чудне нидіння...

— Нічого не поробиш, треба з боку дертися вгору, а після спитаємося спустити нашу драбину.

Іван видко був дуже невдоволений від висновків із свого спостереження і похмуро відповів Семенові:

— Легко сказати: спустимо. Бачиш, що драбина неменше як на півтора метра буде висіти спереду від печери, дякуючи тому виступові вгорі.

— Чи не хочеш ти цім сказати, що треба відмовитись від затії, як це робили всі інші перед нами?!

— Ну, ні, голубе! Краще залишу тут голову, ніж повернусь, не побувавши в ній.

— Це инша річ...

Знову лізли, лише тепер ще з більшими перепонами, ще обережніше. Зпід ніг инколи зривалося каміння, із стогоном неслося до низу, збиваючи по дорозі инше і гуртом зникало в хвилях річки.

Був мент, коли Іван похитнувся, згубив рівновагу і замахнув у повітрі руками... Семен завчасу встиг підхопити товариша, хоча і сам держався в цей мент за камінь лише одною рукою. Нічого не промовили один до одного, тільки Іван, зблідши, постояв якусь хвилину, заплющивши очі, а потім знову полізли далі.

Коли вже були близько до верху гори, почали цілком губити сили. Руки тремтіли від постійного напруження, ноги мляво сковзались по камені і мусіли

скупчити всю напруженість, щоб якимось долізти, бо відпочивати не було де. Зате вгорі, на невеличкій полонині, попадали на траву і лежали довго, важко дишучи. Навіть не скинули з гілеч важких клунків з харчами та знаряддям.

— Оце, Семене, допекло! Ще трохи, то вже не вистарчило сили, прийшлося вивчитись літати і без крил.

Семен витер рукою спітніле лице. Воно в цей час відбивало на собі лише втому і тупу апатію до всього. І ця втома була настільки сильна, що він на мент навіть було забув про мету їхньої мандрівки, а мав тільки одно бажання — лежати так хоч з пів години ні про що не думаючи, розкинувши по траві руки та ноги і відчувати з насолодою, як знову повертаються в організм сили. Але не минуло і двадцяти хвилин, як вони уже лізли над печерою, обережно спускаючись вниз. Коли далі уже неможливо плазувати, бо зупинилися майже над берегом прірви, — прикріпили до дерева мотузяну драбину.

— Я лізу перший! — промовив урочисто Іван.

— А може я? Я легчий від тебе.

— Нічого. Ти пильнуй мотуза, бо коли під тягарем натягнеться, може розв'язатись.

Перехрестився і почав обережно спускатися.

Семен лежав на животі, дивлючись, як колихалась над безоднею мотузяна драбина і йому робилося і моторошно і страшно за товариша. Іван не дивився вниз, щоб не губити хоробрости. Він обережно спускав спершу одну, потім другу ногу, міцно тримався драбини руками і стискав чомусь зуби. Поминувши декілька щаблів, зробився сміливішим і скоро порівнявся ногами з низом печері. Шукав зачіпки, щоб ухопитися та притягти себе до входу, але простягнена рука не сягала до скелі. На мент зробилося чогось неймовірно страшно. Міцно стиснув у руках драбину і подумав про камяне дно річки внизу під ним. Тоді рішуче розгойднувся — раз, удруге і вчепився рукою за куц біля самого входу в печеру.

— Ну, що? — скрикнув з гори стурбовано Семен.

— Все гаразд! — відповів, ставши на камінь і голос глухо відгукнувся в темряві печери.

Семен спустив на тонкій мотузці клунки і зліз сам. Йому було легше, бо не мусів гойдатися в повітрі на драбині, яку Іван добре прив'язав до куца. Стояли в якійсь нерішучості, переповнені почуттям гордості від перемоги та схвильовані від пережитої небезпеки. Печера дихала на них мовчазною вохкістю, була непривітно-похмурною і таємничо-темною.

— Засвіти карбінту лямпу.

Семен мовчки засвітив лямпу і рушив вперед. Біле світло сполохало тіні, розігнало морок і освітило невисокі склепіння просторої печері. Кроки гулко лунали в тиші, віддавалися з кутків, немов там, у темряві, ходив іще хтось інший, невідомий їм...

— Стій!... — промовив пошепки Іван, вхопивши за руку товариша.

— Що?

— Кістяк...

Під стіною білили пожовклі кістки, шкірив зуби, дивлючись чорними дірками очей, череп. Відчули, як комашки побігли по спині, зробилося страшно, хотілось кинутись хутко назад до світла дня і сонця. Та Іван враз голосно засміявся, нещиро і чудно в тиші темряви і тремтячого світла від лампи.

— Чого ти смієшся?!

— Та як чого? Мало не злякалися якогось кістяка, немов сільські баби. Бачили і страшніші речі й то не лякалися!...

Біля кістяка знайшли старий заржавілий ніж і зробили несподіване відкриття: кістяк лежав під муrom із невеликого каміння, котрого ця колишня людина видко намагалася копирсати ножем. Семен жартовливо посміхнувся:

— Очайдушний був чоловіга, цікаво тільки, чого він тут лишився чекати нас, щоб прийшли йому на поміч.

— Певно не зміг вилізти назад...

Камінь тяжко піддавався рушенню навіть під зняряддям, але всеж таки через якусь годину упертої праці мали вільний вхід до другої частини печері. То був досить вузький хідник, на перших кроках в якому Семен наткнувся на купу розгребаного дрібного каміння. Стали навколішки, освітлювали навкруги, шукаючи, бо скрізь бачили ознаки того, що тут колись перебували люде. Радісно в один голос скрикнули, коли заглядели чималого мідяного казанка. Вхопили тремтячими руками і потягли до себе... Був порожнім, лише випала одна золота маленька монета, котра лишилися, немов на взірець, якось випадково приліпившись до стінки казанка...

Іван злісно скрипнув зубами і відвернувся на бік, щоб скрити сльози на очах, а Семен, схиливши голову, сидів нерухомо, дивлячись тмяним поглядом на порожній казанок та жовтий відблиск дуката на сірій купі каміння. Вогка пітьма тяжко притискала мозки, наповнене гострим пахом карбіту повітря давило груди. Семен гірко, майже болюче, посміхнувся і глянув на Івана:

— Щож, побратиме, видко спізналися ми тай на багато, бо хтось давним давно забрав усе. Дурень, що лишив казанок, бо й він чогось вартий...

Іван мовчки взяв лямпу і пішов вперед на низ по вузькому хідникові. Семен, як п'яний, спотикаючись на каміння, брив за ним. Так дісталися до вузької дірки під горою біля самої річки, вилізли рачки на світло дня і лише тоді подивилися один одному в очі.

— Тепер розумієш? — запитав Іван.

— Розумію те, що комусь усміхнулася доля без жадного ризика та напруження, а нам як невезе, то невезе. Ех, давай хоч допемо горівку з горя!...

Сіли на березі річки і, попиваючи, замислено дивилися один на каламутні хвилі річки, другий на синясті верхи похмурих гір.

— А ти забрав того золотого? — запитав Іван.

— Ні, забув.

— Ну і чорт з ним! Якось жили раніш без його, проживемо і на далі, — помовчав трохи, роздумуючи і додавив: — А все таки шкода...

— Шкода... згодився і Семен, кинувши до води порожню фляшку з горівки.

Некрашевич В. Чернечий скарб // Світ. 1926. Ч. 19–20. С. 6–8.

Василь Некрашевич

ПРИ ВІДСЯЮ БАГАТТЯ

Увечері, коли легкі крила перших сутінків починали тремтіти над лісом, ми залишали працю і йшли до бараку. Там горіло уже розложене багаття і клекотіла у чималім казанку яка-небудь юшка, парувала і уже здалека дражнила своїм пахом наш гострий від зголоднілості смак.

По вечері часто засижувалися гуртом біля вогню, курили і розповідали якісь пригоди з минулого, щоби розігнати одноманітність життя в лісовій пущі та полинути хоч трохи згадками до колишнього минулого.

Нерівне, мінливе полум'я вогню освітлювало червонявим сяйвом наші загрубілі обличчя і нашу подерту едіж, від чого ми нагадували собою скоріще зборище якихсь непевних осіб, а не звичайних працівників у лісі. Хоча по тій мішанині, яку ми з себе уявляли, з нашого гурту дійсно моглаб витворитися якась банда, бо тут були люде не лише ріжних соціальних станів у своєму минулому житті, але і ріжних, навіть ворожих національностей. Спільна сокира та пилка, спільні мозолі на руках об'єднали нас біля одного казанка. Виникали інколи дрібні непорозуміння та сварки, але здебільшого ми самі уникали розмов, які моглиб нас дражнити та викликати суперечки. Ми занадто були відірваними від бурхливого життя і давили на наші почуття похмуро мовчазні гущі лісів з своїми таємничими пошумами та містеріями правічної природи.

— Щось, панове, ми всі сьогодні невеселі, — промовив кирпатий білобрисий Яцько, що дуже не любив похмурого мовчазного настрою, — хоч би збрехав хто-небудь щось цікаве.

— Нехай Олекса розкаже що-небудь із своїх любовних пригод. Він на це майстер, — зазначив завжди похмурий Зінько і криво посміхнувся під своїми великими трохи рудоватими вусами.

Вродливий кучерявий Олекса був відомий між нами розповідями своїх численних любовних пригод. Він лише недавно пристав до нашого гурту і вже почував себе зле, нудився в нашім товаристві, в яким не було ні одної жінки.

— А справді, нехай Олекса щось збреше! — підтримав думку Зінька і сліпий на одно око Іван.

Олекса не примусив себе довго чекати. По звичці поправив свої темно русяві кучері, прижмурих трохи праве око, щось пригадуючи, і почав:

— Не розповідав я ще, здається, вам, товариші однієї пригоди, що ледві не коштувала мене життя. Не думайте, хлопці, що баламутити дівчат та набивати роги чоловікам є не ризикозна річ! Буває інколи влетиш так, що і сам після дивуєшся, як виніс цілою свою голову.

— А велика шкода, якби і не виніс її?! — запитав іронічно Зінько.

— Як кому! Повір, що багато знайшлося би таких, що пролилиб за неї не одну щирю сльозу...

— Ну, розповідай уже, буде тобі хвалитись, — умішався одноокий Іван.

— Так от, трапилася мені, хлопці, пригода. Мабуть уже вам згадував раніш, що був я один час у більшовицькій кінноті.

— А не брешеш?... запитав знову Зінько.

— Та не мішай чоловікові говорити! — майже розсердився Яцько. Олекса блимнув на них бистрим оком, але не перервав свого оповідання:

— Занесло мене так у одно село аж на Київщину. Село, як село — негарне і непогане, тільки упала мені у око одна молодичка там. Ну такаж, скажу я вам, що аж пучечки оближеш!... Як то кажуть — усе на своєму місці і всего якраз у міру. Як побачив я її, так мені з того менту наче узяв хто тай перекинув серце до гори ногами. Роспитав людей, кажуть, що не затівай, мов, хлопче, — нічого не вийде, бо дуже не приступна.

„А що, — питаю, — вона вдова, чи як?”

„Та ні, — кажуть, — чоловік десь у гайдамаках.

Ага, думаю, тим краще. Склав собі я в голові зараз же плян і над вечір пішов туди по службовим, мов, справам. Нічого, приняла мене досить увічливо, відповіда на мої питання і ні трохи, видно, не лякається. Бойова молодиця і не мужичка яка не обтесана, а чотирі кляси гімназії скінчила.

„А що ваш чоловік робив, — питаю, — чим займався?”

„Служив у кооперативному товаристві за діловода, — відповіла.

„А тепер де він?”

„Не знаю добре і сама, кажуть що десь у українському війську.

„У гайдамаках?”

„Може, — каже, — не знаю, бо уже місяців зо три не був дома.

Так побалакали ми першого вечора, а на другого я взяв пляшку самогону та ще дечого та знову до неї. Спершу знаєте відмовлялася, не хотіла і покуштувати, а як я почав дуже був настоювати, — випила. Досиділи ми так, попиваючи, уже до пізна. Спершу моя Одарка чогось було засмутилася, зітхати почала, а після нічого, — розвеселилася від самогону, жартувати почала навіть. Ну, тепер, думаю, мое взяло...

— А в якому це селі було? — запитав несподівано Зінько, копирсаючи похнюпившись у багатті.

— Здається у Байраках, — відповів нехотя Олекса, — це не важно.

— Та може і я там бував, — буркнув Зінько для оправдання що перебив.

— Так от, продовжив далі Олекса, підпила моя Одарка, я тоді цуп її в обійми та цмок у губи. А вона — лясь мене по щоці. Схопилася, мов та вовчиця:

„Не підступай — каже, — бо убю!... і ніж зі столу вхопила.

Е, думаю, голубке, не на того ти напала. За ніс водити не будеш. Вирвав я ножа та й давай борикатись з нею. Довгенько повозився поки таки злавав її...

— А таки піддалася?... запитав сміючись кирпатий Яцько, облизав з смаком свої потріскані губи, які мав дебелі, як у мурина.

— Який тоб я був мужчина, колиб не зміг скрутити в кулак жінку, відповів із значною посмішкою Олекса. — Минуло після того якихсь днів зо три а я знову до Одарки. Прихожу, а вона тільки загляділа мене та в слъози:

„Занапастив ти мене, Олексо, честь мені мою відняв жіночу, то хоч пожалій на далі, не губи мене зовсім...

Ледві втихомирив її. Повечеряли ми, потушив я світло та тільки що почав був втихомирювати, щоб не противилась, коли тут хтось з тиха — стук-стук у вікно. Одарка так і скаменіла. Притаїлись, мовчимо. А воно знову — тук-стук лише дужче.

„Спитай, — кажу, — хто там?”

Коли воно і само стиха під вікном обзивається:

„Відчини, Одарко, це я...”

— Ех, браття, у мене так і похолонуло під серцем. Не буду брехати, боявся я тих проклятих гайдамаків.

„Сховай, — кажу, — куди небудь.”

А вона стоїть серед хати та лише трясеться вся, як листок осиковий. Бачу я що біда, ударив ногою в друге вікно та ходу! Пику пошкрябав усю об колочки, а він тільки — бах, бах! із револьвера мені в слід. Біля самої голови, як бжолки, так і продзиньчали кулі, поки я скочив у бурян.

Олекса замовк, скрутив головою і закурих цигарку.

— Ну, а що далі було! — запитали ми зацікавлено.

— Та що?! Збудоражив я своїх, прибігли, оточили хату, а там тихо усе, лише світло бачимо, горить у середині. Найшовся один смільчак і зазирнув у вікно, а там усе поперевертувано і Одарка лежить на долівці у калюжі крові.

— Убив?... — запитав Яцько.

— Яке там убив, дурна баба сама собі кулю увігнала у серце з мого револьвера. Забув його був, тікаючи, на столі у неї...

Ми якийсь час сиділи мовчки. З глибин, лісу дихнув вогкий вітер, сколихнув червонасте полум'я вогню і здавалося, що приніс з собою передчуття якогось лиха. Якесь пригноблення лягло на душу, відчулася темна таємниця ночі, що примусило нас присунутись ближче до багаття. Ото перемовились ми між собою ще кількома словами, а Олекса голосно, трохи штучно позіхнув і пішли до бараку спати. На дворі біля багаття лишився тільки Зінько, що курих свою невеличку люлечку і супив навислі брови. Ми звикли, що він часто лягав пізніше нас, сидячи довго при блідому відсяї догорілого вогню, і не звернули на це уваги.

Я лежав поруч Олекси на нашому спільному для всіх ліжку і чув як він у ночі чогось устав.

— Ти куди? запитав я з просоння.

— Та піду трохи на свіже повітря, бо чогось голова болить, — відповів мені похмуро.

У ранці Яцько перший запитав, що у бараці немає ані Олекси ані Зінька. Та першого ми скоро знайшли біля потоку з розбитою сокирою головою, як лежав до гори весь задубілий і страшний на вигляд, а Зіньків слід прямував лісом до недалекого від нас кордону.

Того вечора ми уже не розповідали більше ніяких пригод, а лише мовчки курили свої цигарки та час-від-часу поглядали мимохіть у темряву лісової пущі, нем[о]в сподіваючись що ось звідти зявиться Зінькова постать і мовчки, похмуро, як і завжди, сяде між нами у гурті біля багаття.

Некрашевич В. При відсяю багаття // Світ. 1927. Ч. 21–22. С. 17–19.

VALERIY M. VLASENKO, OLEKSANDR S. KURINNOI
(*Sumy State University, Ukraine*)

ON THE LITERARY WORK OF VASYL ANDRIIEVSKYI

Abstract. The article is dedicated to the literary work of Vasyl Vasyliovych Andriievskiy, the Ukrainian social and political figure, a participant of the Ukrainian revolution of 1917-1921, one of the leaders of the Ukrainian political emigration in Yugoslavia, a writer and a journalist, native of the Chernihiv region.

The preface highlights biography and social and political activity of V. Andriievskiy in Ukraine and emigration. It is specified that until recently, his literary work was not known, because he published his stories under pseudonyms and cryptonyms. Owing to processing of the archival-investigation case of V. Andriievskiy, which is stored in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, the origin of pseudonyms was found out and the circle of magazines in which his prose works were published was determined.

Four stories by V. Andriievskiy under the pseudonym "Vasyl Nekrashevych" are published for the first time, which are printed in the month of writing, art, science and public life "Nova Ukraina" ("New Ukraine") (Prague, 1923, editors V. Vynnychenko, M. Shapoval) as well as in the illustrated fortnightly "Svit" ("The World") (Lviv, 1926-1927, chief editor I. Kvasnytsia).

Key words: Vasyl Andriievskiy, Vasyl Nekrashevych, literature, Ukrainian political emigration, Ukrainian revolution of 1917-1921, journal, Yugoslavia.

Отримано 28.05.2023 р.

УДК (UDC) УДК 929. 929.5. 792. Верхацький

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.5>

ЛОБКО Н. В.*

МИХАЙЛО ВЕРХАЦЬКИЙ: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ

Анотація. В статті йдеться про видатного українського режисера, театрознавця, патріарха української театральної педагогіки, режисера-лаборанта, секретаря режисерського штабу театру «Березіль», професора Київського театрального інституту Михайла Полієвктовича Верхацького. Він також відомий як учень і співробітник Леся Курбаса автор розвідок про режисерську та акторську майстерність. На підставі листування між його учнем В. С. Васильком та дружиною Л. Курбаса, було встановлено, що саме завдяки ретельним випискам Михайла Полієвктовича зберігся до наших днів безцінний «Режисерський щоденник» Л. Курбаса. Він же свого часу скопіював і чимало курбасівських текстів, а також врятував частину рукописних матеріалів з Харкова, що мали причетність до Курбаса, при першій нагоді розібрав їх, підготував до друку, передав в музеї і тим самим зберіг їх для наступних поколінь. Також великою заслугою М. Верхацького є опрацювання теоретичної спадщини Л. Курбаса та передача її наступним театральним поколінням.

З'ясовано, що він був серед тих учнів Курбаса, які прагнули сказати правду про одного з видатних діячів розстріляного відродження. За це він був змушений був покинути Україну на шістнадцять років, рятуючись від переслідувань. У 1936 р. М. Верхацький виїхав до Узбекистану. Але й в далекому Узбекистані він не забуває уроків Курбаса. В Ташкенті Михайло Полієвктович стає фундатором театрального інституту, першим його директором, започаткувавши наукову історію узбецького театру і готуючи кадри театрознавців, акторів та режисерів.

1952 року М. Верхацький повернувся в Україну й розпочав викладати в Київському державному інституті театрального мистецтва (нині Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого). Педагог працював на кафедрі майстерності актора й у період 1958–1963 рр. очолював її, а також викладав режисуру. Саме цей київський педагогічний період його роботи, дослідники вважають найбільш плідним та зрілим. Зазначено, що після повернення до Києва він намагався реабілітувати чесного ім'я свого вчителя – Леся Курбаса.

Було досліджено родовід М. Верхацького і встановлено, що його предки довгий час мешкали в м. Кролевець та с. Андріївка Гадяцького повіту Полтавської губернії (нині Сумської області).

Ключові слова: Михайло Верхацький, Лесь Курбас, театр «Березіль», український театр, родовід.

* Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0002-3401-7295.

Михайло Полієвктович Верхацький – учень і співробітник Курбаса, видатний режисер, педагог і театральний діяч, професор Київського театрального інституту, автор низки праць з історії театру, а також розвідок про режисерську та акторську майстерність, статей і спогадів про Леся Курбаса. Його предки довгий час мешкали в м. Кролевець та с. Андріївка Гадяцького повіту Полтавської губернії (нині Сумської обл.).

Саме його зв'язок з видатним діячем розстріляного відродження, Лесем Курбасом, був причиною того, що тривалий час життя та діяльність М. Верхацького не досліджувалася.

Лише на початку 20 століття з'являються статті, присвячені його діяльності. В більшості публікаціях охарактеризовано періоди педагогічної діяльності М. Верхацького, його педагогічні принципи, також висвітлено основні напрямки наукових пошуків, які є невід'ємною частиною розвитку української та узбецької театральної освіти середини ХХ століття, концептуальні та методологічні засади мистецько-наставницької діяльності [2; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 11].

Дослідники аналізують специфіку запровадження М. П. Верхацьким традицій Л. С. Курбаса в українську школу екранних мистецтв [1].

Під час опрацювання публікацій про М. Верхацького було з'ясовано, що недостатньо висвітлено його заслуга в справі збереження спадщини свого вчителя – Леся Курбаса. Також недослідженим є родовід нашого славетного земляка. Дати відповіді на ці питання і є мета даної статі.

Друзі називали Михайла Полієвктовича «ідейним зброєносцем» Курбаса. І це відповідало дійсності. Адже він довгий час був секретарем режисерського штабу театру «Березіль», тобто організатором науково-методичного і навчального центру в межах театру.

Про свої відносини з вчителем він так згадує в листах до В. С. Василька та дружини Курбаса В. М. Чистякової: «Я багато часу був разом з Олесем Степановичем. Він мені розповідав силу – силенну про мистецтво, іноді про плани, самопочуття, погляди і т. д. Він сам мені дав у руки щоденник і дозволив дещо переписати з нього. Записи були не систематичні, то одна-дві в місяць, то одна - дві в рік. Нікому він щоденник не давав. І мені він дав принагідно. Зміст щоденника – питання фаху, нотатки про прочитане, бачені вистави... Ніяких антирадянських висловлень ні в матеріалах, ні в щоденнику, ні в бесідах зі мною не було у Олесе Степановича» [14, с. 20]. «Я на себе не багато беру, але так сталося, що мені довелося багато взяти у Олесе Степановича, багато чути його думок про все у мистецтві» [7, с. 12].

Саме завдяки ретельним випискам Михайла Полієвктовича зберігся до наших днів безцінний «Режисерський щоденник» Л. Курбаса. Він же свого часу скопіював і чимало курбасівських текстів, а також врятував частину рукописних матеріалів з Харкова, що мали причетність до Курбаса, при першій нагоді розібрав їх, підготував до друку, передав в музеї і тим самим зберіг їх для наступних поколінь [12, с. 2].

Слід зазначити, що дякуючи старанням вірних учнів Л. Курбаса В. Василька та М. Верхацького, розпочалася реабілітація чесного імені вчителя. Один з його учнів пізніше напише: «Були це роки хрущовської відлиги, роки моральної реабілітації «розстріляного відродження». Я добре пам'ятаю, як Верхацький ожив, сподіваючись на поновлення спадщини Леся Курбаса та повну його легалізацію, почав ходити по високих

кабінетах. Отримував обнадійливі обіцянки. Пам'ятаю, як вже у 1957 році пройнявся смутком і перестав ходити «нагору», бо там не мали намірів поновити справжню свободу. Спадщина Курбаса лишалася крамолою.

Але все ж таки Михайло Полієвктович вийняв із домашньої схованки поживклі папірці з записами з щоденників Курбаса, його лекцій, цитував ці матеріали на уроках, через що на інститутських засіданнях не раз мав неприємності. Він готував курбасівський спадок до друку, незважаючи на постійні фіаско у намаганні кудись прилаштувати цей матеріал. Такою була віра М. П. у майбутнє свого вчителя» [12, с. 4].

Але Михайло Полієвктович є не тільки рятівником і охоронцем спадщини свого вчителя. Велика заслуга його і в пропаганді уроків Курбаса, а також в опрацюванні його теоретичної спадщини, роботі над книжкою спогадів про Майстра. Все своє життя він прагнув зберегти і передати наступним поколінням мистецькі надбання Курбаса, особливо в царині театральної педагогіки.

Аналізуючи педагогічну працю митця, дослідники виділяють три періоди - харківський (1926–1935), узбецький (1936–1952) та київський (1952–1973). Харківський період представлений формуванням педагогічного досвіду М. Верхацького в «Березолі» (1926–1933), роботою у Харківському музично-драматичному інституті (1930–1933) та у Харківському театральному технікумі (1933–1935) [10, с. 164-165].

Він був серед тих учнів Курбаса, які прагнули сказати правду про одного з видатних діячів розстріляного відродження. За це він був змушений був покинути Україну на шістнадцять років, рятуючись від переслідувань. В 1936 році М. Верхацький виїхав до Узбекистану. Але і в далекому Узбекистані він не забуває уроків Курбаса. В Ташкенті Михайло Полієвктович стає фундатором театального інституту, першим його директором, започаткувавши наукову історію узбецького театру і готуючи кадри театрознавців, акторів та режисерів [12, с. 3].

1952 року М. Верхацький повернувся в Україну й розпочав викладати в Київському державному інституті театального мистецтва (нині Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого). Педагог працював на кафедрі майстерності актора і у період 1958–1963 рр. очолював її, а також викладав режисуру. Саме цей київський педагогічний період його роботи, дослідники вважають найбільш плідним та зрілим [10, с.165].

Він залишив після себе когорту учнів, яким передав дух Курбаса. Вони посіли провідне місце в театральному житті України, їх легко впізнати по спільній рисі – тяжінню до образного театру, театру пристрастей і потрясінь. Серед його учнів 10 народних артистів України і Росії, 2 професори, більше десяти заслужених артистів та заслужених діячів мистецтв.

Отже, Михайло Верхацький - одна із видатних постатей в історії українського театру ХХ ст.: режисер, теоретик, театральний педагог, історик театру. Певний період часу він був учнем і співробітником видатного режисера Леся Курбаса. Саме завдяки йому була збережена спадщина його свого вчителя – Леся Курбаса. Упродовж свого творчого життя, Михайло Полієвктович прагнув саме через педагогіку як найвиразніше передати наступним театральним поколінням основні засади школи Леся Курбаса. Педагогічна праця М. Верхацького стала значним внеском у розвиток української театральної культури.

Родовід Верхацького Михайла Полієвктовича

Михайло Полієвктович Верхацький народився 4 травня 1904 року, що підтверджується записом в метричній книзі Миколаївської церкви с. Андріївка Гадяцького повіту Полтавської губернії, де його через два тижні після народження похрестили. Згідно цього запису його батьками були: «х. Савицького мешчанин Полиевкт Мартинович Верхацкий и законная его жена Катерина Стефановна, оба православные», а хрестили його «г. Полтавы дворянин Леонид Флорович Пономаренко и дворянина дочь Вера Николаевна Гамалея» [15, арк. 17зв. - 18].

За допомогою метричних книг церков м. Кролевця та с. Андріївна, які частково збереглися в Державному архіві Сумської області, вдалося з'ясувати, що його прадід був польським шляхтичем. Про це свідчить знайдений перший у часі запис в метричній книзі Варваринської церкви м. Кролевця Чернігівської губернії за 1826 рік: «У захожего шляхтича польского Михаила Верхлитского и жены его Ирины родилась дочь Стефанида» [16, арк. 5зв.]. Це єдиний документ, де зазначено польське походження глави роду. В наступних документах він записаний як «мещанин кролевецкий» (в запису про смерть в 1827 р. Стефаніди) [16, арк. 28], а через 10 років в записах про народження, смерть дочки Марії та в запису про смерть дружини Ірини Антонівни - «кролевецким неслужащим дворянином Михаилом Яковлевичем Верфратским» [17, арк. 25 зв.; 47; 45зв.].

Цікавим є той факт, що онук Михайла Яковича – Полієвкт – знав про дворянство предків. Підтвердженням цього може слугувати запис про народження однієї з його доньок Ольги, де зазначено «хутора Савицького дворянин Полиевкт Мартинович Верхацкий» [18, арк. 207зв - 208].

В метричній книзі Преображенської церкви м. Кролевця було знайдено запис про те, що 23 жовтня 1847 року в віці 27 років від холери помер «кролевецкого мещанина Антония Лимановского внук Архип Михайлович Верхрацкий» [19, арк. 108зв.].

Опрацювавши метричні книжки церков і ревізькі казки м. Кролевця, можна припустити, що Михайло Якович близько 1818 року одружується з сімнадцятилітньою Іриною Антонівною Лимановською, донькою кролевецкого міщанина. Згодом у них народилося четверо дітей: сини Архип і Мартин та доньки Стефанида та Марія, які померли в малолітньому віці. Слід зауважити, що в архіві не за всі роки збереглися метричні книги кролевецьких церков, тому немає можливості дізнатися про ймовірне народження інших дітей в родині Михайла Верхацького. З цієї й ж причини залишається невідомою точна дата народження Мартина. Згідно ревізького реєстру за 1851 рік він народився в 1834 році, запису про шлюб – в 1828 році, а запису про смерть – в 1832 році.

Народивши 26 січня 1837 року останню дочку Марію, через 9 місяців в віці 36 років помирає Ірина Антонівна. Подальша доля Михайла Яковича не відома. В метричних книгах м. Кролевець не знайдено записів ні про його другий шлюб, ні про народження в нього дітей від другої дружини. Можливо він виїхав з Кролевця і помер в іншому місті. А його синів – Архипа та Мартина – виховували батьки померлої матері, про що й свідчить вже згадуваний запис про смерть Архипа.

В 1842 році помирає бабуся Пелагія, а 26 грудня 1850 року дідусь – Лимановський Антон Матвійович [19, арк. 263зв.]. Мартин Михайлович залишається один. Він – єдиний продовжувач роду Верхацьких. Згідно ревізької казки за 1851 рік, сімнадцятирічний Мартин Михайлович Верхратський 25 травня 1851 року був «причислен в кролевецкие мещане не доказавши дворянство» [20, арк. 96 – 96зв.]. А під час наступного ревізького перепису в 1858 році був зроблений запис «Мартин Михайлович Вихрацкий 1851 года по недоказательству им дворянства исключен из оного» [21, арк. 89зв. - 90]. Ймовірно, на 1851 рік Мартин був єдиним з роду Верхацьких в м. Кролевець і тому доказати своє дворянське походження йому ніхто не міг допомогти.

19 жовтня 1852 році в Преображенській церкві повітового містечка Кролевець відбулося вінчання двадцятирічного кролевецького міщанина Мартіана Михайловича Верхратського з двадцятилітньою дочкою «умершего титулярного советника» Єфремовою Анастасією Павлівною [19, арк. 339зв. - 340]. 7 січня 1853 року в них народився син Полієвкт. Через рік, 29 січня 1853 року, від чахотки помирає Мартин Михайлович [22, арк. 31зв.]. Таким чином, Полієвкту Мартиновичу, як і його батькові в свій час, судилося далі продовжити рід Верхацький.

Мати Полієвкта, Анастасія Павлівна, в 1858 році вдруге одружується з «4 резервного батальона Елецкого пехотного полка рядовым Григорием Татариновым» [22, арк. 185зв. - 186].

З 1858 року по 1884 рік відомості про родину Верхацький відсутні. Можна припустити, що п'ятирічний Полієвкт разом зі своєю матір'ю виїхали з Кролевця або в другому шлюбі Анастасія Павлівна немала дітей.

Підрісши Полієвкт почав займатися торгівлею. До 1884 року він вже був купцем II гільдії, тобто, як зазначено в «Энциклопедическом словаре» Брокгауза и Эфрона, він повинен був мати мав «размер объявляемых капиталов для второй гильдии 20000 р.» і займатися роздрібною торгівлею [5, с. 679-680]. Про це дізнаємося з запису про його другий шлюб, в якому вказано, що наречений був «Черниговской губернии города Кролевца купец второй гильдии» [18, арк. 199зв. - 200]. Імені першої його дружини історія не зберегла. Другою була «х. Савицького коллежского регистратора жена Елена Андреевна Андрищенко». В неї від першого шлюбу восьмирічний син Пантелеймон, який, згідно поміток в метричній книзі біля запису про його народження, в 1897 році знаходився на військовій службі [18, арк. 3зв.]. Спільних дітей в них не було.

Подальша доля Полієвкта Мартиновича була пов'язана з х. Зарудним та х. Савицьким Гадяцького повіту Полтавської губернії, де в нього, за свідченнями його нащадків, були землі. Ці землі він міг придбати за власні кошти, або ж отримати в спадок від своєї другої дружини (померла в 1895 році), яка була родом з цих місць. Разом з Полієвктом в х. Савицькому до своєї смерті в 1894 році мешкала й мати Анастасія Павлівна.

В 1898 році 41-річний «хутора Зарудного мещанин» Полієвкт Мартинович Верхацький одружується втретє. В метричному записі Миколаївської церкви с. Андріївка Гадяцького повіту про шлюб про наречену записано: «Хутора Зарудного Катерина (родители ее неизвестны), православная, первым браком, 19 лет» [15, арк.

17зв. - 18]. З розповідей нащадків стало відомо, що Катерина виховувалася в родині поручика в відставці Степана Тарасевича, який, вірогідно, був приятелем Полієвкта Мартиновича. Про свідчить той факт, що Степан Миколайович Тарасевич був свідком від нареченого на вінчанні з Андрущенко Оленою Андріївною [23, арк. 199зв. - 200].

Шестеро дітей прийшло на світ в родині Полієвкта Мартиновича та Катерини Степанівни Верхацьких: Микола (нар. 01. 12. 1899 р.), Анатолій (нар. 18.10.1901 р.- помер 21.10.1902 р.), Михайло (нар. 04.05.1904 р.), Сергій (нар. 1907 р.), Ольга (22.05.1909 р.), Віра (2807.1914 р.). І виросли вони, і вийшли в люди.

Старший із братів Микола Полієвктівч Верхацький згодом став доктором медичних наук, професором, автором численних наукових праць. Середульший брат Михайло – відомий український актор і режисер. Протягом усього життя працював актором у Харківському українському драматичному театрі й третій із братів – Сергій Верхацький.

Література і джерела

1. Безручко О. Запровадження М.П. Верхацьким традицій Л.С. Курбаса в українську школу театрального та екранного мистецтва. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 52-55.
2. Безручко О. В. Українські кінематографісти, педагоги: відновлені сторінки життя: монографія. Київ, 2015. Т. 5: М. П. Верхацький. 226 с.
3. Безручко О. Перші київські учні М. П. Верхацького. *Науковий вісник КНУТКиТ ім. І.К. Карпенка-Карого: зб. наук. пр.* Київ, 2015. Вип. 16. С. 192–197.
4. Безручко О. Концептуальні та методологічні засади мистецько-наставницької діяльності М. П. Верхацького у 50-х роках ХХ ст. *Культурологічна думка*. 2016. № 10. С. 135 - 140.
5. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 8. С.-Петербург, 1893. С. 679–680.
6. Вітер В. Педагогічна майстерність М. Верхацького: режисерський аспект. *Науковий вісник КНУТКиТ ім. І. К. Карпенка-Карого: зб. наук. пр.* Київ, 2010. Вип. 7. С. 312–324.
7. Верхацький М. Листування з Валентиною Чистяковою: (до 100-річчя від дня народж. М. П. Верхацького) : [листи режисера, педагога і театрознавця, учня Л. Курбаса до актриси, педагога, дружини Л. Курбаса 1957–1973 рр.] *Український театр*. 2004. № 4-5. С. 10–13.
8. Губрій Н. В. На шляхах режисерського становлення: Михайло Верхацький і харківська театральна школа (1925–1935). *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2018. Вип. 48. С. 195 – 200.
9. Губрій Н. В. Михайло Верхацький як театральний критик на прикладі рецензії на виставу «Гамлет» (1935 р.) в узбецькому драматичному театрі імені Хамзи. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство : зб. наук. пр.* Харків : ХДАК, 2017. Вип. 56. С. 244 – 253.
10. Губрій Н. В. Педагогічна діяльність Михайла Верхацького (1926–1973 р.): науково-педагогічний аспект. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2018. Вип. 23. С. 164-170.
11. Губрій Н. Творче становлення Михайла Верхацького як теоретика театру: його дискусія з Дмитром Грудиною на шпальтах харківської преси (1930-ті роки). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1(38). С. 174–186.
12. Кісін В. Кілька необов'язкових штрихів до портретів Леся Курбаса та його учня Михайла Верхацького. *Український театр*. 1997. № 1. С. 2 - 5.
13. Наумова Л. М. Про моїх учителів. *Науковий вісник КНУТКиТ ім. І. К. Карпенка-Карого: зб. наук. пр.* Київ, 2011. Вип. 9. С. 254–263.
14. «... На вагу золота». Листування Василя Василька і Михайла Верхацького (1965 - 1969). *Український театр*. 2003. № 1-2. С.19-23.

15. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО.), ф. 1185, оп. 3, spr. 4.
16. ДАСО, ф. 834, оп. 1, spr. 7.
17. ДАСО, ф. 833, оп. 1, spr. 3.
18. ДАСО, ф. 1185, оп. 3, spr. 5.
19. ДАСО, ф. 833, оп. 1, spr. 6.
20. ДАСО, ф. 818, оп. 1, spr. 34.
21. ДАСО, ф. 818, оп. 1, spr. 41.
22. ДАСО, ф. 833, оп. 1, spr. 8.
23. ДАСО, ф. 1185, оп. 1, spr. 5.

References

1. Bezruchko O. Zaprovadzhennia M.P. Verkhatskym tradytsii L.S. Kurbasa v ukrainsku shkolu teatralnoho ta ekrannoho mystetstva. *Ukrainoznavchyi almanakh*. 2016. Vyp. 19. S. 52-55.
2. Bezruchko O. V. *Ukrainski kinematohrafisty, pedahohy: vidnovleni storinky zhyttia: monohrafiia*. Kyiv, 2015. T. 5: M. P. Verkhatskyi. 226 s.
3. Bezruchko O. Pershi kyivski uchni M. P. Verkhatskoho. *Naukovyi visnyk KNUTKiT im. I. K. Karpenka-Karoho: zb. nauk. pr. Kyiv*, 2015. Vyp. 16. S. 192–197.
4. Bezruchko O. Kontseptualni ta metodolohichni zasady mystetsko-nastavnytskoi diialnosti M. P. Verkhatskoho u 50-kh rokakh KhKh st. *Kulturolohichna dumka*. 2016. № 10. S. 135 -140.
5. Brokgauz F. A., Efron I. A. *Entsiklopedicheskiy slovar'*. T. 8. S.-Peterburg, 1893. S. 679–680.
6. Viter V. Pedahohichna maisternist M. Verkhatskoho: rezhyserskyi aspekt. *Naukovyi visnyk KNUTKiT im. I. K. Karpenka-Karoho: zb. nauk. pr. Kyiv*, 2010. Vyp. 7. S. 312–324.
7. Verkhatskyi M. Lystuvannia z Valentynoiu Chystiakovoiiu : (do 100-richchia vid dnia narodzh. M. P. Verkhatskoho) : [lysty rehysera, pedahoha i teatroznavsia, uchnia L. Kurbasa do aktrysy, pedahoha, druzhyny L. Kurbasa 1957–1973 rr.] *Ukrainskyi teatr*. 2004. № 4-5. S. 10–13.
8. Hubrii N. V. Na shliakhakh rezhyserskoho stanovlennia: Mykhailo Verkhatskyi i kharkivska teatralna shkola (1925–1935). *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. 2018. Vyp. 48. S. 195 – 200.
9. Hubrii N. V. Mykhailo Verkhatskyi yak teatralnyi krytyk na prykladi retsenzii na vystavu «Hamlet» (1935 r.) v uzbetskomu dramatychnomu teatri imeni Khamzy. *Kultura Ukrainy. Seria: Mystetstvovnavstvo : zb. nauk. pr. Kharkiv : KhDAK*, 2017. Vyp. 56. S. 244 – 253.
10. Hubrii N. V. Pedahohichna diialnist Mykhaila Verkhatskoho (1926–1973 r.): naukovopedahohichni aspekt. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebahichnia imeni I. K. Karpenka-Karoho*. 2018. Vyp. 23. S. 164-170.
11. Hubrii N. Tvorche stanovlennia Mykhaila Verkhatskoho yak teoretyka teatru: yoho dyskusiiia z Dmytrom Hrudynoiu na shpaltakh kharkivskoi presy (1930-ti roky). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Mystetstvovnavstvo. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka*, 2018. Vyp. 1(38). S. 174–186.
12. Kisin V. Kilka neoboviazkovykh shtrykhiv do portretiv Lesia Kurbasa ta yoho uchnia Mykhaila Verkhatskoho. *Ukrainskyi teatr*. 1997. № 1. S. 2 - 5.
13. Naumova L. M. Pro moikh uchyteliv. *Naukovyi visnyk KNUTKiT im. I. K. Karpenka-Karoho: zb. nauk. pr. Kyiv*, 2011. Vyp. 9. S. 254–263.
14. «... Na vahu zolota». Lystuvannia Vasylia Vasylka i Mykhaila Verkhatskoho (1965-1969). *Ukrainskyi teatr*. 2003. № 1-2. S.19-23.
15. State Archive of Sumy Region, f. 1185, op. 3, spr. 4.
16. State Archive of Sumy Region, f. 834, op. 1, spr. 7.
17. State Archive of Sumy Region, f. 833, op. 1, spr. 3.
18. State Archive of Sumy Region, f. 1185, op. 3, spr. 5.
19. State Archive of Sumy Region, f. 833, op. 1, spr. 6.
20. State Archive of Sumy Region, f. 818, op. 1, spr. 34.
21. State Archive of Sumy Region, f. 818, op. 1, spr. 41.
22. State Archive of Sumy Region, f. 833, op. 1, spr. 8.
23. State Archive of Sumy Region, f. 1185, op. 1, spr. 5.

NATALIIA V. LOBKO
(Sumy State University, Ukraine)

MYKHAILO VERKHATSKYI: MATERIALS FOR A BIOGRAPHY

Abstract. *The article is about the outstanding Ukrainian director, theater expert, patriarch of Ukrainian theater pedagogy, laboratory director, secretary of the director's staff of «Berezil» Les Kurbas, professor of the Kyiv Theater Institute Mykhailo Polijektovych Verkhatskyi. He is also known as a student and employee of Kurbas, the author of reports on directing and acting, articles and memoirs about Les Kurbas.*

Based on the correspondence between his student V.S. Vasylko and the wife of L. Kurbas, it was established that it was thanks to the careful notes of Mykhailo Polievktovych that the priceless «Director's Diary» of L. Kurbas has been preserved to this day. At one time, he also copied a lot of Kurbas texts, as well as saved part of the manuscript materials from Kharkiv that were related to Kurbas, at the first opportunity he disassembled them, prepared them for printing, transferred them to the museum and thereby preserved them for future generations.

It is also a great merit of M. Verkhatskyi to develop the theoretical legacy of L. Kurbas and pass it on to the next theater generations. It turned out that he was among those students of Kurbas who sought to tell the truth about one of the prominent figures of the shot revival. For this, he was forced to leave Ukraine for sixteen years, escaping from persecution. In 1936, M. Verkhatskyi left for Uzbekistan. But even in distant Uzbekistan, he does not forget the lessons of Kurbas. In Tashkent, Mykhailo Polievktovych becomes the founder of the theater institute, its first director, starting the scientific history of the Uzbek theater and training theater experts, actors and directors.

In 1952, M. Verkhatskyi returned to Ukraine and began teaching at the Kyiv State Institute of Theater Arts (now the Kyiv National University of Theater, Film and Television named after I. K. Karpenko-Karyi). The teacher worked at the acting department and in the period 1958–1963 he headed it and also taught directing. Namely this pedagogical period of his work researchers consider to be the most fruitful and mature.

It is noted that after returning to Kyiv, he tried to restore the honest name of his teacher – Les Kurbas. The pedigree of M. Verkhatskyi was investigated and it was established that his ancestors lived in Krolevets and the Andriyivka village of Hadyatsky district of Poltava province (now Sumy region).

Keywords: *Mykhailo Verkhatskyi, Les Kurbas, «Berezil» theater, Ukrainian theater, genealogy.*

Отримано 08.04.2023 р.

УДК (UDC) 929:94 (44)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.6>

САРАНОВ С. В. *

СТУПІНЬ МАКІАВЕЛЛІЗМУ ГЕНРІ КІССІНДЖЕРА В РАМКАХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РІШЕЛЬЄ

Анотація. Стаття присвячена розгляду ключових аспектів зовнішньополітичної стратегії Рішельє у рамках інтерпретації Генрі Кіссінджера. Автор констатує актуальний характер цього питання, оскільки історична спадщина Рішельє належить до тих складових, які входять до найбільш значущих елементів поняття «світовий порядок» у його історичній рефракції.

Автор підкреслює, що оцінки Кіссінджера відрізняються стійкістю та послідовністю. Так, наприклад, в інтерв'ю 70-х років ХХ століття він дистанціювався від впливу на його наукові концепції ідей Макіавеллі. Потім у своїх наукових працях подальшого періоду, насамперед у «Дипломатії» та «Світовому порядку», він систематизував у більш точному вигляді власну інтерпретацію зовнішньополітичної спадщини Рішельє, прив'язавши свої оцінки до поняття «довгострокової стратегічної концепції», а не в дусі Макіавеллі до поняття «маніпуляція політичною владою».

Автор статті звертає увагу на правильність ключових аспектів інтерпретації Кіссінджера, стійкість його оцінок, що відображають концептуальну цілісність авторської концепції американського дослідника у цьому питанні.

Ключові слова: Рішельє, Кіссінджер, зовнішньополітична стратегія, історіографія, світовий лад.

* Саранов Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна). ORCID: 0000-0002-7574-0260. E-mail: svsararov@yahoo.com

«Зрештою, те, що трапилося зі мною, насправді не сталося випадково? Боже мій, я був абсолютно невідомим професором. Як я міг сказати собі: «Зараз я буду маневрувати, щоб стати всесвітньо відомим?». Це було б чистим безумством... Тоді можна було б сказати, що це сталося, тому що це мало статися. Так вони завжди кажуть, коли щось трапилося. Вони ніколи не говорять так про речі, яких не буває – історія того, чого не було, ніколи не писалася».

**Генрі Кіссінджер,
інтерв'ю Оріані Фаллачі,
4 листопада 1972 року**

Майбутньому кардиналу Рішельє ще не було навіть п'яти років, коли савойський юрист і фахівець у галузі політичної географії Джованні Ботеро (*Giovanni Botero*) опублікував у 1589 р. свою книгу «Про державний інтерес». Потім значна частина істориків і сучасників пов'язуватиме політичну спадщину кардинала саме з цим морально сумнівним «державним інтересом». Сам же кардинал Рішельє у своєму «Політичному заповіті» й практичній державній діяльності відстоюватиме думку про відмінність сповідуваних ним принципів, особливо поняття «розуму», від доктрини Макіавеллі. Це питання становить значний інтерес, оскільки історична спадщина Рішельє є важливим елементом сучасного світового порядку в його історичному переломленні. Адже саме Макіавеллі, як зазначає професор Дж. Парсонс (*Jotham Parsons*) у «Словнику Рішельє» 2015 року видання, обґрунтовано чи ні «часто розглядався як батько «державного інтересу» [1, с. 301]. У той самий час Рішельє, що знаходиться біля витоків формування Вестфальської системи міжнародних відносин, як ніхто інший сприяв її історичному оформленню.

У цьому сенсі особливий інтерес являє питання, якими ж принципами керувався державний діяч, який заклав основи Вестфальської системи, що оформилася за підсумками Тридцятирічної війни в Європі 1618-1648 років.

В силу цього, а також внаслідок загального характеру викликів та проблем епохи глобалізації набуває істотного інтересу історіографічна оцінка зовнішньополітичної стратегії Рішельє. Чи справді він був макіавеллістом? У той же час не менший інтерес являє собою питання про ступінь макіавеллізму самого Генрі Кіссінджера, який нещодавно відзначив свій сторічний ювілей. Державний діяч, відомий та авторитетний фахівець у теорії та історії міжнародних відносин, Кіссінджер продовжує привертати увагу дослідників. Подана стаття присвячена розгляду ступеня макіавеллізму Кіссінджера в рамках інтерпретації зовнішньополітичної стратегії кардинала Рішельє.

Зазначене коло питання отримало висвітлення в роботах самого Генрі Кіссінджера, а також низці статей фундаментального «Словника Рішельє» [1; 3]. У

цьому словнику, опублікованому в 2015 році за редакцією Франсуази Льдесаймер та Денес Арай, статті під назвою «Державний інтерес» та «Макіавеллізм» були написані професором Дж. Парсонсом та професором Орестом Ранумом. Становить інтерес також перший том біографії Кіссінджера професора історії Гарвардського університету Ніла Фергюссона 2015 року видання з характерною назвою «Кіссінджер 1923-1968: Ідеаліст» [2].

Комусь сама постановка питання про «макіавеллізм» доктора Кіссінджера може здатися риторичною, проте розгляд деяких аспектів оціночних суджень цього державного діяча, спеціаліста в рамках історії та теорії міжнародних відносин здатний піднести певні несподівані результати. Все це отримує ще більш загострений методологічний ракурс, оскільки, наприклад, у відомого фахівця з Макіавеллі професора Квентіна Скіннера макіавеллізм Кіссінджера не викликає сумнівів. Професор Скіннер наводить уривок з інтерв'ю Кіссінджера Оріані Фаллачі ще 70-х років ХХ століття у якому Кіссінджер, як це не дивно, заперечує вплив на нього ідей Макіавеллі. У Скіннера, як і у журналістки, яка проводила це інтерв'ю, вказане питання навіть не викликає сумнівів. З нашої ж точки зору за цим запереченням Кіссінджера криється більш глибокий методологічний контекст, що відображає глибину і константність наукових поглядів американського державного діяча.

Для прояснення деяких аспектів питання, що цікавить нас, необхідно звернутися до аналізу робіт доктора Кіссінджера. Оскільки в цих роботах охоплюється широке коло питань, пов'язаних із формуванням системи міжнародних відносин, світового порядку в цілому, я пропоную обмежитися оглядом оціночних суджень щодо зовнішньополітичної стратегії кардинала Рішельє. У своїх попередніх публікаціях [4, с. 98-100] я частково зупиняв увагу на реакції представників сучасної французької історіографії на інтерпретацію Кіссінджером історичної спадщини Рішельє. Тому в цій статті вважаю за доцільне конкретизувати деякі аспекти загальної концептуальної вісі питання взаємозв'язку ідей Кіссінджера як представника політичного реалізму з ідеями Макіавеллі.

Для Кіссінджера сукупність поглядів Макіавеллі зводиться до основної ідеї маніпуляції політичною владою. Це не означає, що вплив ідей флорентинського мислителя у межах суспільно-політичної думки заперечується чи применшується з його боку. Швидше йдеться про прагнення дистанціюватися саме від «найаморальніших» ідей Макіавеллі. Кіссінджер просто не погоджується з ними на інтелектуальному рівні. Як відомо, найбільш ясно цей аспект знаходить прояв у вісімнадцятому розділі «Государя», що констатує доцільність для правителя при необхідності поєднувати людські та звірині методи управління. У Кіссінджера відсутній безпосередній аналіз робіт Макіавеллі, присутні лише окремі оціночні судження, як правило, порівняльного порядку. Наприклад, зазначається, з посиланням на Макса Вебера, на порядок більш радикальний характер сповідуваних теоретичних поглядів Каутільї на фоні принципів автора «Государя». Зокрема, Каутілья, на відміну від Макіавеллі, взагалі не ідеалізує будь-який період історичного розвитку, піддаючи лише холоднокровному аналізу наявні політичні цілі та завдання.

Разом з тим, на наш погляд, у роботах Кіссінджера є цілком явне дистанціювання від ключових аспектів поглядів, що виражаються у вісімнадцятому розділі «Государя». Я відстоюю тезу, що основною причиною є ігнорування Макіавеллі поняття репутації правителя. І найбільш показовою є оцінка Кіссінджера в цьому плані історичної спадщини Рішельє, який використовував широкий спектр політичних методів.

Констатується, що кардинал Рішельє став чи не єдиною політичною фігурою свого часу, яка зуміла порвати з обмеженим характером середньовічних уявлень щодо поведінки державного діяча на міжнародному рівні. Рішельє вперше практично у широкому масштабі оперував поняттям «національний інтерес», потавивши його вище за династичних і релігійних понять. Виникає закономірне питання, чи це не було звичайним макіавеллізмом з боку Рішельє. Кіссінджер настільки прямо це питання не ставить, але щоб зрозуміти методологічне дистанціювання американського дослідника від рецептів Макіавеллі, необхідно придивитися до його загальної оцінки Рішельє.

Вперше на широкому історичному тлі Рішельє з'являється у роботі «Дипломатія», потім у 2014 році у роботі «Світовий порядок» характеристика кардинала отримує подальшу конкретизацію. Втім, без найменших змін початкового змісту цієї характеристики з боку Кіссінджера у концептуальному плані. Навпаки, ця характеристика тільки ще більш конкретизується. Так, зокрема, у випадку Рішельє йдеться про присутність «довгострокової стратегічної концепції», наявність чіткого зв'язку з політичною реальністю, «базуючись на аналізі фактів». З цих фактів і формується цілеспрямована політика. Йдеться, відповідно до оцінки Кіссінджера, про «обрану стратегію» на усвідомленому рівні з боку державного діяча. Наголошується також на необхідності творчого, новаторського підходу при реалізації цілей і завдань «на передньому краї можливого». Кіссінджер називає Рішельє, серед іншого, «прообразом» державного діяча сучасного зразка.

Отже, можна побачити, що в характеристиці зовнішньополітичної спадщини кардинала з боку Кіссінджера відсутнє у тому чи іншому вигляді поняття «маніпуляція політичною владою». Так, державному діячеві для формування стратегічної концепції доводиться часом діяти «на передньому краї можливого». Однак, зважаючи на все, з боку Кіссінджера йдеться про репутацію правителя, пов'язану з переслідуванням наявних політичних цілей на державному рівні. Державний діяч, діючи «на передньому краї можливого» все-таки реалізує саме «довгострокову стратегічну концепцію». Як бачимо, шляхом аналізу оцінок Кіссінджера спадщини Рішельє можна помітити, що для нього поняття державний діяч наповнюється широким змістом. Натомість у «Государі» поняття, наприклад, «довгострокової стратегічної концепції» відсутнє. Макіавеллі сприймається Кіссінджером, на наш погляд, насамперед з погляду його внеску у розробку ідей особистої «маніпуляції політичною владою» з боку правителя.

Таким чином, заперечення доктором Кіссінджером інтелектуального впливу на нього ідей Макіавеллі у вказаному нами інтерв'ю, на яке посилається професор Квентін Скіннер, є все ж таки методологічно обґрунтованим.

Література і джерела

1. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.
2. Ferguson Niall. Kissindger 1923-1968: Idealist. PENGUIN BOOKS. 2015. 986 p.
3. Киссинджер Г. Мировой порядок / пер. с англ. В. Желнинова, А. Милукова. Алматы: РДЦ-Алматы, 2019. 529 с.
4. Саранов С. В. Деякі аспекти зовнішньополітичної стратегії Франції часів кардинала Рішельє в сучасній американській і французькій історіографії // «Гілея: науковий вісник»: збірник наукових праць. К., 2020. Випуск 155 (№ 4). С. 98-100.

References

1. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.
2. Ferguson Niall. Kissindger 1923-1968: Idealist. PENGUIN BOOKS. 2015. 986 p.
3. Kissindzher G. Mirovoj poryadok. / per. s angl. V. Zhelninova, A. Milyukova. Almaty: RDC-Almaty, 2019. 529 s.
4. Saranov S. V. Deyaki aspekti zovnishnopolitichnoyi strategiyi Franciyi chasiv kardinala Rishelye v suchasnij amerikanskij i francuzkij istoriografiji // «Gileya: naukovij visnik»: zbirnik naukovih prac. K., 2020. Vipusk 155 (№ 4). S. 98-100.

SERHIY V. SARANOV

(Donetsk State University of Internal Affairs, Ukraine)

THE DEGREE OF MACHIAVELLIANISM OF HENRY KISSINGER IN THE FRAMEWORK OF THE INTERPRETATION OF KEY ASPECTS OF RICHELIEU'S FOREIGN POLICY STRATEGY

***Abstract.** The article is devoted to the key aspects of Richelieu's foreign policy strategy within the framework of Henry Kissinger's interpretation. The author states the topical nature of this issue since the historical heritage of Richelieu is one of those components that are among the most significant elements of the concept of "world order" in its historical interpretation.*

The author emphasizes that Kissinger's assessments are stable and consistent. Therefore, for example, in an interview in the 70s of the XX century, he distanced himself from the influence of Machiavelli's ideas on his scientific concepts. Then, in his scientific works of the later period, primarily in «Diplomacy» and «World Order», he systematized in a more precise form his own interpretation of Richelieu's foreign policy legacy, tying his assessments to the concept of a "long-term strategic concept", and not in the spirit of Machiavelli to the concept "manipulation of political power".

The author of the article draws attention to the correctness of the key aspects of Kissinger's interpretation, and the stability of his assessments, reflecting the conceptual integrity of the author's concept of the American researcher in this matter.

***Keywords:** Richelieu, Kissinger, foreign policy strategy, historiography, world order.*

Отримано 05.06.2023 р.

Сумська Старовина

№ LXII

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
Заснований 1995 р.

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.
ISSN 2311-5408

Видання здійснюється Науково-дослідним центром
історичного краєзнавства
Сумського державного університету

Головний редактор *В. М. Король*

Коректори:

В. М. Власенко, О. Б. Ковінько
М. О. Думчиков (адміністратор сайту)

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213

Тел.: 0542-68-77-48

Електронна адреса: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Сайт журналу: www.starovyna.sumdu.edu.ua

На обкладинці: м. Суми, вул. Воскресенська. 1911 р. Фотограф П. Макашов

On the cover: Sumy, Voskresenska st. 1911. Photographer P. Makashov

Здано до набору 19.06.2023. Підписано до друку 29.06.2023. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.10,75. Обл.-вид. арк. 10,20. Тираж 100. Зам. №

Виготовлювач: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
“СУМСЬКА СТАРОВИНА”

ISSN 2311-5408